

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІВЕНТ-ІНДУСТРІЙ, КУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА МУЗЕЄЗНАВСТВА

УДК 316.7

Кваліфікаційна робота на здобуття
освітнього рівня «магістр»
на тему:

ДОЗВІЛЛЄВА КУЛЬТУРА КИЇВСЬКОЇ РУСИ

Виконала студентка освітньо-професійної програми
II (магістерського) рівня спеціальності 034 «Культурологія»
Галузь знань 02 – «Культура і мистецтво»
денної форми навчання

Бенедик Стелла Андріївна

Науковий керівник:

доцент кафедри івент-індустрії, культурології та
музеєзнавства, к. іст. н.,

доц. Шатрова Марина Борисівна

Рецензент:

Заступник директора з наукової роботи
та автоматизації КЗ «Рівненська обласна
універсальна наукова бібліотека» РОР,
к.і.н. **Промська О. Л.**

Рівне – 2025

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Теоретико-методологічні основи дослідження	10
1.1. Поняття дозвілля в культурологічних та історичних дослідженнях	10
1.2. Стан наукової розробки проблеми дозвілля у вітчизняній та зарубіжній літературі	17
1.3. Методологічні підходи до вивчення дозвіллевої культури Київської Русі	21
Висновок до розділу 1	23
Розділ 2. Соціально-культурні передумови формування дозвілля Київської Русі	27
2.1. Соціально-економічне та політичне середовище давньоукраїнської держави	27
2.2. Роль християнства у трансформації дозвілевих практик	34
2.3. Народні звичаї та обряди як підґрунтя дозвіллевої культури	37
Висновок до розділу 2	40
Розділ 3. Форми дозвілля та розваг Київської Русі	43
3.1. Родинні, святкові, календарні обряди та ритуали.	43
3.2. Ігри та забави у Київській Русі	46
3.3. Музика, співи та танці як частина дозвілля	52
Висновок до розділу 3	57
Розділ 4. Джерельна база вивчення дозвілевої культури Київської Русі	60
4.1. Археологічні матеріали про дозвілля населення	60
4.2. Дані літописів та писемних джерел про дозвіллеві практики	67
4.3. Іконографічні та художні зображення дозвілля у мистецтві	71
Висновок до розділу 4	77
Розділ 5. Традиції дозвілля Київської Русі в культурі України	80
5.1. Збереження елементів давньоруського дозвілля у сучасній культурі	80
5.2. Рецепція обрядовості та свят у сучасному українському мистецтві	87

5.3. Наукові дослідження, реконструкції та фестивалі, присвячені дозвіллю Київської Русі	93
Висновки до розділу 5	98
Висновки	100
Список використаної літератури	105

ВСТУП

Актуальність теми дослідження дозвіллевої культури Київської Русі є надзвичайно важливим завданням сучасної гуманітаристики, оскільки саме в цій сфері відображаються не лише соціально-економічні умови існування суспільства, але й особливості світогляду, духовності, обрядовості та міжособистісної взаємодії. Дозвілля в давньоруському суспільстві не можна розглядати як другорядне чи виключно розважальне явище. Воно виконувало функції соціальної інтеграції, виховання, трансляції культурних норм і традицій, забезпечувало єдність громади. Саме тому аналіз дозвіллевої культури Київської Русі допомагає глибше зрозуміти витоки української національної культури та ті механізми, завдяки яким формувалися культурні коди, що зберігалися впродовж століть.

Як зазначав М. Грушевський у своїй фундаментальній праці "Історія України-Руси" (т. II–III), культура дозвілля та святкові традиції були невід'ємним елементом формування давньоруської державності та колективної ідентичності. Учений наголошував, що через спільні ігри, ритуали та свята громада відчувала свою єдність, укріплювала зв'язок між поколіннями та підтримувала соціальний порядок. Тобто дозвілля мало не лише емоційно-розважальний характер, а й політико-культурне значення [16, с.103].

Наталія Яковенко у праці "Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст." підкреслює, що середньовічне суспільство не мало сучасного поділу на "роботу" та "дозвілля" в нашому розумінні. Проте саме у вільному часі — під час свят, релігійних обрядів, ігор та змагань — проявлялися найбільш значущі елементи культури, які формували світогляд спільноти. Вона акцентує, що дозвілля в Київській Русі було тісно пов'язане з релігійними календарними циклами, народними віруваннями та традиціями, і через це воно стало основою культурної тяглості українського народу [81, с.107].

Західна історіографія також звертала увагу на значення дозвілля в середньовічних суспільствах. Наприклад, американська дослідниця Флорін Курта у монографії "The Making of the Slavs" (Становлення слов'ян) аналізує, як у слов'янських племенах раннього середньовіччя святковість, ігри та ритуали виконували виховну та комунікативну функцію. На її думку, у суспільстві, де більшість населення була неписьменною, саме культура дозвілля ставала головним каналом передачі знань, норм і моделей поведінки [36, с.105]. Внесок у дослідження давньоруської культури зробив також Омелян Пріцак. У своїх працях він наголошував на багатокультурності Київської Русі, що була результатом контактів із Візантією, Західною Європою та степовими народами. У цьому контексті дозвілля постає не лише як внутрішній елемент культури, але й як результат культурного обміну.

Сучасна культурологія підкреслює, що дозвілля є дзеркалом суспільства. Дослідження дозвіллевой культури, на його думку, дозволяє простежити тяглість традицій та зрозуміти, як через свята, обряди та ігри формувалася національна ідентичність. Не можна оминати увагою і праці Ярослава Ісаєвича, який у численних дослідженнях української культури наголошував на ролі "позапрофесійних" форм діяльності в історії українців. Він вважав, що дозвілля було сферою, де народна культура розкривалася найповніше, адже саме тут відбувалося поєднання релігійного та світського, колективного та індивідуального, традиційного та інноваційного [23, с. 104].

Актуальність дослідження дозвілля Київської Русі обумовлена кількома чинниками. По-перше, у добу глобалізації та культурної уніфікації важливо усвідомлювати власну історичну унікальність і культурну спадщину. Вивчення давніх форм дозвілля дозволяє сучасним українцям відчувати безперервність традицій і глибину національної культури. По-друге, дослідження цієї теми дає можливість культурологам, історикам та соціологам зрозуміти механізми формування колективної ідентичності — проблеми, що залишаються надзвичайно

актуальними в умовах сучасних суспільних трансформацій. По-третє, тема дозвіллевої культури Київської Русі має міждисциплінарне значення. Вона поєднує історію, культурологію, етнологію, соціологію та мистецтвознавство, відкриваючи простір для нових інтерпретацій та наукових пошуків. Саме тому все більше дослідників звертаються до аналізу середньовічних форм дозвілля, намагаючись реконструювати культурний простір тогочасної людини.

Стан наукової розробленості теми дослідження дозвіллевої культури Київської Русі має давні традиції, проте в історіографії воно представлено нерівномірно.

Першим фундаментальним дослідженням, де можна знайти відомості про дозвілля, стала "Історія України-Руси" Михайла Грушевського. Він приділяв увагу не лише політичним подіям, а й культурним практикам, святам, звичаям, які відображали внутрішнє життя громади [16, с.103].

Ярослав Ісаєвич у своїх працях про культуру українського середньовіччя звертав увагу на традиції святкувань і обрядовості, де відображалися елементи народної творчості [23, с.104].

Наталія Яковенко у "Нарисі історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст." підкреслює значення святкових практик як важливого складника духовного та соціального життя [81, с.107]. Її підхід цінний тим, що вона розглядає культуру дозвілля у зв'язку з релігійними уявленнями та повсякденним календарем. Омелян Пріцак у своїх працях акцентував на багатокультурності Київської Русі. Він підкреслював, що дозвілєві практики формувалися під впливом контактів із Візантією, Західною Європою та кочовими культурами.

Серед західних медієвістів особливе місце займає Флорін Курта, автор "The Making of the Slavs". Дослідниця аналізує ритуали, свята та ігри ранніх слов'янських спільнот, які допомагають зрозуміти генезу дозвіллевої культури Київської Русі [36, с.105].

Об'єктом дослідження є дозвілєва культура Київської Русі як складова суспільного та духовного життя давньоруської держави.

Предметом дослідження є конкретні форми, зміст та функції дозвілєвої культури Київської Русі.

Метою дослідження є комплексне вивчення дозвілєвої культури Київської Русі з метою виявлення її основних форм, функцій та ролі у суспільному й духовному житті давньоруської держави, а також визначення її впливу на формування культурної традиції та історичної тяглості українського народу.

Основні завдання дослідження теми:

1. Проаналізувати історіографію проблеми та визначити основні підходи вітчизняних і зарубіжних дослідників до вивчення дозвілєвої культури Київської Русі.
2. Окреслити соціально-історичні умови формування дозвілєвих практик у давньоруському суспільстві.
3. Розкрити основні форми дозвілля та їхнє функціональне значення.
4. Визначити взаємозв'язок дозвілля з релігійними традиціями, календарними циклами та народними віруваннями.
5. Дослідити відмінності між княжими й народними формами дозвілля, а також їхній взаємовплив.
6. З'ясувати роль дозвілля у формуванні колективної ідентичності та соціальної інтеграції давньоруського суспільства.
7. Оцінити значення дозвілєвої культури Київської Русі для подальшого розвитку українських культурних традицій.

Методологічну основу дослідження становить поєднання загальнонаукових і спеціальних методів, що забезпечують комплексний аналіз дозвілєвої культури Київської Русі. У роботі використано історико-генетичний метод для вивчення процесу формування та розвитку дозвілєвих практик у давньоруському суспільстві, а також історико-порівняльний метод, що дав змогу зіставити

дозвіллєві традиції Київської Русі з аналогічними явищами у Візантії, Західній Європі та серед інших слов'янських народів.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі комплексного аналізу дозвіллєвої культури Київської Русі як цілісного соціокультурного феномену. У роботі здійснюється узагальнення форм дозвілля давньоруського суспільства з урахуванням їхніх функцій у різних соціальних прошарках, а також простежується взаємозв'язок між елітарними та народними формами проведення вільного часу.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів у навчальному процесі, музейній та культурно-просвітницькій діяльності, а також у розробці заходів, спрямованих на збереження та популяризацію нематеріальної культурної спадщини Київської Русі.

Особистий внесок здобувача: Всі положення та висновки, винесені на захист, одержані автором особисто.

Апробація результатів дипломної роботи. Результати дослідження оприлюднені на міжнародних наукових конференціях, конкурсі наукових робіт:

- **«Українська і світова культура в умовах глобалізаційних викликів та війни»:** XX міжнародна науково-практична конференція, 21—22 листопада 2024 р. м. Рівне: програма. Рівне: РДГУ, 2024. С. 30 [40 с.].

- **3 етап щорічного конкурсу наукових робіт РДГУ.** Січень 2025 р.

«Дозвіллєві та розважальні практики Київської Русі» (2-е місце).

- **«Національна ідентичність крізь призму сучасних катаклізмів: історико-культурний контекст»** XXI міжнародна науково-практична конференція. 20—21 листопада 2025 р., м. Рівне: програма. Рівне: РДГУ, 2025. С. 20 [39 с.].

- **щорічній науковій конференції РДГУ** 15 травня 2025 р., м. Рівне

- **Бенедик С.** Вплив дозвілля Київської Русі на українську культуру. *Актуальні питання культурології: альм. наук. т-ва «Афіна» кафедри івент-індустрій, культурології та музеєзнавства.* Вип. 24. Рівне: РДГУ, 2025. С. 40—45.

Структура кваліфікаційної роботи: Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, а також списку використаної літератури. У вступі окреслюється актуальність дослідження, визначається стан наукової розробленості проблеми, формулюються об'єкт, предмет, мета та завдання роботи, розкривається методологічна основа, наукова новизна та практичне значення дослідження.

У першому розділі розглядаються теоретико-методологічні основи дослідження дозвілля. Тут аналізуються підходи до розуміння поняття "дозвілля" у культурології та історії, висвітлюється стан наукової розробки.

Другий розділ присвячений соціокультурним передумовам формування дозвіллевої культури Київської Русі. У ньому розглядаються соціально-економічні та політичні умови розвитку давньоруської держави.

Третій розділ містить характеристику основних форм дозвілля та розваг у Київській Русі. У ньому аналізуються ритуали та святкові обряди, ігри й забави, музика, співи та танці, а також традиції зустрічей і бесід як важливі елементи соціокультурного життя.

У четвертому розділі розкривається джерельна база вивчення дозвіллевої культури Київської Русі, аналізуються археологічні матеріали, літописи та писемні пам'ятки, а також іконографічні та художні зображення.

П'ятий розділ зосереджений на вивченні традицій дозвілля Київської Русі в українській культурі. У ньому розглядається збереження елементів давньоруського дозвілля у сучасних звичаях, рецепція обрядовості й свят у мистецьких практиках.

У висновках узагальнюються результати дослідження, підбиваються підсумки щодо значення дозвіллевої культури Київської Русі та її впливу на формування культурної традиції українського народу.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОЗВІЛЛЯ

1.1. Поняття дозвілля в культурологічних та історичних дослідженнях

У сучасній культурологічній науці поняття дозвілля розглядають як одну з ключових категорій, що відображає духовний і соціальний розвиток суспільства. Його вже давно не обмежують лише ідеєю відпочинку чи паузи між роботою - сьогодні дозвілля сприймається як культурний феномен, у якому віддзеркалюються зміни в системі цінностей, у способі життя та формах спілкування людей. Саме поняття дозвілля завжди мало багато відтінків. У різні історичні епохи його розуміли по-різному, а нині, в епоху цифровізації та глобалізації, воно набуває нових смислів. Сучасні креативні індустрії, цифрові культурні простори та соціальні трансформації змінюють саме уявлення про те, як люди проводять свій вільний час.

Науковці, серед яких Роберт Стеббінс у своїй праці "Серйозне дозвілля: сучасна перспектива" [70, с.106] Кетрін Робертсон у монограф "Цифрові культури дозвілля" [63, с.106] та Пітер Келлі у дослідженні "Ідентичності дозвілля та молодіжна культура" наголошують, що дозвілля не можна зводити лише до часу після праці. Воно є самостійною сферою життєдіяльності, зі своїми законами, формами та функціями [24, с.104]. Зокрема, Роберт Стеббінс увів поняття "серйозного дозвілля" [70, с.106], маючи на увазі діяльність, що потребує високого рівня організованості, наполегливості й особистої відданості. До такого дозвілля можна віднести спорт, волонтерство, колекціонування або аматорське мистецтво. Ця активність не лише приносить задоволення, а й сприяє розвитку особистості, формуванню ідентичності та зміцненню соціальних зв'язків.

Епоха індустріалізації стала переломним моментом у розумінні дозвілля. Мені здається, саме тоді воно почало сприйматися як "вільний час", відокремлений

від праці. У XIX столітті, з появою фабрично-заводської системи, суспільство вперше усвідомило важливість створення умов для відпочинку робітників. Саме тоді з'явилися перші організовані форми дозвілля - міські парки, театри, музеї, спортивні клуби. Водночас саме у цей період виник критичний погляд на природу дозвілля.

У XX столітті нове бачення дозвілля запропонував французький соціолог Жоффр Дюмазедьє у своїй праці "До цивілізації дозвілля". Він виділив три основні функції дозвілля: рекреаційну, розважальну та розвивальну [17, с.104]. Ця триєдина модель залишається актуальною і сьогодні, але сучасні дослідники доповнили її новими аспектами - комунікативним (дозвілля як простір соціальних контактів), культурно-освітнім (участь у фестивалях, курсах, культурних подіях) та інтеграційним (формування колективної ідентичності). Представники Франкфуртської школи, зокрема Герберт Маркузе, у своїй праці "Одновимірна людина" звертав увагу на те, що в умовах масового виробництва дозвілля може втратити свій визвольний зміст і перетворитися на форму продовження праці [48, с.105]. Герберт Маркузе наголошував, що стандартизовані розваги часто виконують функцію соціального контролю, відволікаючи людину від критичного мислення. Ця ідея сьогодні звучить навіть актуальніше, ніж у середині XX століття, адже цифрові медіа дедалі більше формують алгоритмізовані моделі відпочинку, де свобода вибору є лише ілюзією.

На зламі XX–XXI століть поняття дозвілля набуває нового змісту під впливом глобалізаційних процесів і цифрових технологій. Кетрін Робертсон у вже згаданій монографії "Цифрові культури дозвілля" аналізує феномен онлайн-дозвілля як нову форму культурної реальності. Вона підкреслює, що цифрові технології дозволяють людині бути водночас учасником глобальних культурних процесів і залишатися в межах свого локального середовища. Однак, зауважує дослідниця, така форма дозвілля має і свої ризики - поверхневність культурного досвіду, фрагментарність спілкування та втрату відчуття реальності [63, с.106].

В українській культурології питання дозвілля також активно розробляється, і воно поступово виходить за межі традиційного педагогічного чи соціологічного підходу. Сьогодні дозвілля розглядають не лише як спосіб проведення вільного часу, а як важливу складову культурної політики та самоідентифікації суспільства. Так, Лариса Масол у своїй праці "Креативні індустрії у культурному просторі сучасної України" наголошує на зростанні ролі творчих індустрій у структурі сучасного дозвілля. Вона підкреслює, що участь у фестивалях, мистецьких подіях і культурних заходах сприяє не лише розвитку креативності, але й формуванню національної ідентичності. За її словами, культурне дозвілля в Україні стає своєрідним простором самоутвердження та соціальної згуртованості [47, с.105]. Схожої думки дотримується Ірина Лавринович, яка у своїй праці "Культурна політика і дозвілля: сучасні виклики" розглядає дозвілля як важливий елемент державної культурної стратегії. Вона наголошує, що сучасна держава має підтримувати культурні практики, орієнтовані на молодь, адже саме через дозвілля формуються світогляд, цінності та громадянська активність нових поколінь [37, с.105].

В українських дослідженнях дедалі більшої уваги набуває інклюзивний аспект дозвілля. Наприклад, Оксана Григоренко у праці "Інклюзивні культурні практики: нові підходи до дозвілля" [11, с.103]. та Наталія Мельник у своїй роботі "Культура доступності: інклюзія в сучасному дозвіллі" аналізують створення таких культурних просторів, які є відкритими для людей з інвалідністю [49, с.105]. Їхні дослідження підкреслюють гуманістичний характер дозвілля - воно стає не просто формою відпочинку, а механізмом соціальної інтеграції.

Особливої актуальності ця тема набуває під час кризових періодів. Наталія Супрун у своїй праці "Дозвілля в умовах суспільних криз" зазначає, що в період війни, економічних чи соціальних потрясінь дозвілля виконує терапевтичну функцію [72, с.107]. Воно допомагає людині зберегти психологічну рівновагу, відновити сили й підтримати відчуття спільності. У цьому контексті особливу роль

відіграють волонтерські ініціативи, культурні акції та мистецькі події, що поєднують у собі рекреацію, творчість і громадянську активність. У сучасній культурології дедалі частіше підкреслюють, що дозвілля - це не просто "вільний час", а якісна характеристика того, як людина цей час використовує. На думку Пітера Келлі, який у своїй праці "Дозвілля і культурна ідентичність у XXI столітті" аналізує феномен свободи вибору, дозвілля - це простір, у якому людина самотійно визначає, чим наповнити свій час, і саме це рішення формує її цінності та стиль життя [24, с.104]. Варто зазначити що, дозвілля стає частиною ширшої дискусії про особисту свободу в умовах постіндустріального суспільства.

Важливо також, що у сучасному світі межі між працею та дозвіллям стають усе розмитішими. Якщо раніше робота й відпочинок були чітко відокремленими сферами, то сьогодні, особливо після пандемії COVID-19, вони часто взаємопроникають. Дистанційна робота, гнучкий графік і технологічні засоби комунікації призвели до того, що люди все частіше працюють у домашньому просторі, а дозвілля інтегрується у професійну діяльність. Цифровізація дозвілля - одна з найяскравіших тенденцій останніх десятиліть. Онлайн-ігри, соціальні мережі, стрімінгові сервіси та блогінг створюють нову культурну реальність, де людина реалізує свої потреби у спілкуванні, творчості й самовираженні. Водночас, цифрове дозвілля має дві сторони: воно відкриває безпрецедентний доступ до культурних ресурсів, але водночас може призводити до цифрової залежності, поверховості досвіду та зниження якості живого спілкування.

Сучасні дослідження також звертають увагу на проблему соціальної нерівності у сфері дозвілля. Здавалося б, цифрові технології зробили культурні ресурси доступними майже для всіх, але насправді це не зовсім так. У багатьох суспільствах існує так званий "цифровий розрив" - ситуація, коли не всі мають однакові можливості для доступу до інтернету чи сучасних гаджетів. Люди з нижчим рівнем доходів, мешканці сільських територій або ті, хто живе у кризових умовах, часто опиняються на узбіччі культурних процесів. Це, своєю чергою,

впливає на якість їхнього дозвілля та можливості культурного самовираження. В українському контексті ця проблема має свої особливості. Через воєнні дії, економічні труднощі та внутрішні міграційні процеси багато людей втратили доступ до звичних культурних форм відпочинку. Проте, як показує практика, українське суспільство вміє знаходити нові шляхи для творчості навіть у складних умовах. Масові культурні заходи - від музичних фестивалів до народних свят - виконують не лише розважальну функцію, але й стають інструментом національної ідентифікації. На це звертає увагу Лариса Масол, яка у своїй праці "Креативні індустрії у культурному просторі сучасної України" зазначає, що креативні індустрії не лише створюють нові можливості для праці, а й відкривають інноваційні моделі дозвілля [47, с.105]. Вони формують середовище, де людина може поєднати відпочинок із творчістю, самореалізацією та суспільною активністю. Важливим напрямом сучасних українських досліджень є також інклюзивне дозвілля. Йдеться не лише про архітектурну доступність, а й про створення середовища, у якому кожен може відчувати себе повноцінним учасником культурного процесу. Отже дозвілля, стає інструментом соціальної інтеграції та формування культури солідарності.

Особливу увагу українські дослідники приділяють ролі дозвілля в умовах війни. Як зазначає Наталія Супрун у праці "Дозвілля в умовах суспільних криз", навіть у найважчі часи люди шукають можливості для культурного відпочинку, адже це допомагає зберегти внутрішню рівновагу [42, с.105]. Війна в Україні стала поштовхом до появи нових форматів дозвілля: онлайн-концертів, мистецьких акцій, волонтерських культурних ініціатив. Такі форми дозвілля поєднують творчість і громадянську активність, виконуючи водночас рекреаційну, терапевтичну та соціальну функції. У цьому контексті дедалі більшої уваги набуває поняття "культурна резильєнтність", тобто здатність культури протистояти викликам і підтримувати людину у складні часи. Дозвілля стає одним із ключових елементів

цієї стійкості, адже воно допомагає зберігати відчуття нормальності, відновлювати креативність і підтримувати віру в спільні цінності.

Українська наукова традиція має власну історію осмислення дозвілля. Тривалий час ця тема розглядалася здебільшого у педагогічному чи соціологічному контексті. Проте з початку 2000-х років дозвілля активно входить у поле культурології, де отримує більш комплексне трактування. Це пов'язано не лише з інтеграцією України у світовий науковий простір, а й із внутрішніми соціокультурними змінами. Так, Наталія Гончаренко у праці "Дозвілля як простір соціалізації молоді" підкреслює, що саме у дозвіллі формується світогляд і цінності молодшої людини [10, с.103]. Воно стає середовищем, у якому розвиваються громадянські компетентності, навички комунікації та творчого мислення. Особливо важливо це в умовах інформаційного суспільства, коли вільний час часто визначає коло інтересів та навіть самоідентифікацію молоді. Питання культурної політики у сфері дозвілля детально аналізує Ірина Лавринович у своїй праці "Культурна політика і дозвілля: сучасні виклики". Вона наголошує, що без активної ролі держави у створенні сприятливого культурного середовища неможливо забезпечити баланс між комерційними розвагами та суспільно значущими ініціативами. На її думку, саме культурна політика має визначати стратегічні напрями розвитку креативних індустрій, які безпосередньо впливають на якість дозвілля [37, с.105].

Окрему увагу дослідники приділяють темі дозвілля в умовах війни та соціальних потрясінь. Праці Наталії Супрун показують, що навіть під час кризи дозвілля виконує роль психологічної підтримки, допомагає людині впоратися зі стресом і зберегти відчуття належності до спільноти. У цей час особливого значення набувають волонтерські фестивалі, благодійні концерти, культурні акції на підтримку Збройних Сил України. Такі події об'єднують людей, надаючи дозвіллю глибокий громадянський зміст. Сучасне українське дозвілля поступово набуває нових форм і сенсів. Особливо це помітно у сфері молодіжних та

волонтерських ініціатив, які останніми роками стали важливою частиною культурного життя країни.

Молодь дедалі частіше віддає перевагу активному, соціально спрямованому дозвіллю, участі у культурних фестивалях, благодійних акціях, арт-терапевтичних проєктах, освітніх таборах. Такі форми відпочинку не лише приносять задоволення, а й створюють простір для спільної творчості, комунікації та розвитку соціальної відповідальності. Наприклад, численні музичні та мистецькі фестивалі - "Файне Місто", "Республіка", "ZaxidFest" - виконують роль не просто культурних подій, а своєрідних платформ культурного обміну, де молоді люди знайомляться, презентують свої ідеї та долучаються до громадських ініціатив. У час війни такі події часто мають ще й благодійний характер, спрямований на підтримку військових, волонтерів чи внутрішньо переміщених осіб. Особливого значення набули арт-простори - локальні культурні осередки, які поєднують творчість, освіту та спілкування. Їхня діяльність демонструє нову модель дозвілля - відповідального та змістовного, заснованого на спільних цінностях і громадській активності. У таких просторах народжуються ідеї, що змінюють місцеві громади: від екологічних акцій до мистецьких воркшопів та літературних вечорів.

Сучасні культурні практики дозвілля в Україні також тісно пов'язані з волонтерським рухом. Люди все частіше обирають допомогу іншим як форму відпочинку, що дозволяє відчувати себе частиною спільноти. Як зазначає Наталія Супрун у своїй праці "Дозвілля в умовах суспільних криз", волонтерська діяльність стала не лише громадянським виявом, але й новим типом дозвілля, який поєднує духовне зростання з конкретною соціальною дією [72, с.106]. У цьому контексті важливо згадати й про феномен творчої терапії - різних арт-практик, які допомагають людині відновитися емоційно. Арт-терапевтичні заняття, спільне музикування, малювання чи театр дають можливість виразити почуття, впоратися зі стресом і знайти внутрішній баланс. Такі ініціативи активно реалізуються у багатьох містах України й стають частиною культурного дозвілля. Досвід останніх

років показує, що українське суспільство поступово переходить від пасивних форм дозвілля (споживання контенту, розваг, відпочинку без змісту) до активних, креативних і суспільно значущих практик. Це означає, що дозвілля стає не просто "вільним часом", а простором саморозвитку, культурної участі та соціальної взаємодії.

Аналіз зарубіжних і українських підходів дає змогу зробити кілька важливих висновків. Дозвілля є невід'ємною складовою культури, у якій відображаються суспільні цінності, рівень демократії та духовний розвиток нації. Сучасне дозвілля виходить за межі простої рекреації. Воно виконує освітню, комунікативну, інтеграційну та терапевтичну функції, сприяючи формуванню активної, мислячої особистості. Українське дозвілля сьогодні стає потужним чинником соціальної стійкості. Воно допомагає людям долати наслідки війни, втрат і тривоги, зберігаючи при цьому людяність, творчість і здатність до єдності. Отож, дозвілля як культурний феномен можна розглядати не лише як сферу вільного часу, а як важливий простір формування національної свідомості, духовного відновлення та суспільної солідарності.

1.2. Стан наукової розробки проблеми дозвілля у вітчизняній та зарубіжній літературі

Проблема дозвілля як соціокультурного та історичного феномена в контексті Київської Русі є багатовимірною і досліджується в межах історії культури, археології, етнології та культурології. Упродовж останніх десятиліть вона стала предметом активного наукового інтересу, що поєднує підходи культурної історії, археології, історичної антропології та сучасних дослідженнях дозвілля. Особливо важливим є розгляд дозвілля як механізму соціальної інтеграції, символічної взаємодії, формування ідентичності та культурної пам'яті, а також його ролі у політичній легітимації влади. У цьому підпункті розглядаються основні вітчизняні

та зарубіжні наукові дослідження проблеми дозвілля, ключові концепції та підходи, а також невирішені питання й перспективи подальшого вивчення.

Вітчизняна історіографія проблеми дозвілля пройшла кілька етапів розвитку. У радянський період переважно досліджувалися календарні обряди, народні свята та ігри як елементи "народної культури". Такі роботи, наприклад, дослідження Ярослава Ісаєвича "Українська культура: історичні нариси", аналізували народні практики як засіб збереження традицій, проте не завжди розкривали соціальні функції свят і дозвілля у ширшому полі влади та ідентичності [23, с.104]. У цей період фокус здебільшого зосереджувався на етнографічному описі, без інтеграції теоретичних парадигм, притаманних сучасним культурологічним і соціологічним дослідженням.

Після здобуття незалежності України дослідження дозвілля стали активніше поєднувати археологічні, історичні та культурологічні підходи. Важливу роль у цьому розвитку відіграють роботи Наталії Яковенко, особливо її монографія "У пошуках нового неба: культурна історія Київської Русі". Яковенко детально аналізує святкові і видовищні практики, підкреслюючи їхню роль у формуванні колективної пам'яті та політичної легітимації влади. Вона визначає "свято" як багатопланову соціальну подію, що поєднує ритуальні, видовищні та дозвілєві елементи, створюючи механізм комунікації між владою та населенням [80, с.107]. Оксана Григоренко у працях "Культурні простори дозвілля в давній Україні" та "Дозвілля і свято як форми соціокультурної взаємодії" розширює дослідження соціальних аспектів дозвілля, аналізуючи доступність різних форм відпочинку для різних соціальних груп. Вона акцентує увагу на просторових аспектах святкувань, розмежовуючи елітарні та народні практики [11, с.103]. Людмила Масол у праці "Естетичні виміри дозвілля в контексті історії української культури" досліджує художні практики - пісенну, театральну, видовищну - як засоби трансформації культури та збереження культурної пам'яті [48, с.105]. Ігор Яковець у статті "Дозвілєві практики як чинник формування ідентичності в середньовічній Русі"

підкреслює символічну функцію дозвілля, розглядаючи ігри, полювання та ярмарки як соціальні маркери статусу та інструмент формування колективної ідентичності [82, с.107]. Марія Головач у монографії "Свято як феномен соціального часу у культурі Київської Русі" вводить концепт "часу дозвілля", визначаючи святкові періоди як окрему сферу соціального і культурного життя [7, с.103].

Археологічні дослідження, наприклад, роботи Олекси Плюсковського "Археологія язичництва і християнства у середньовічній Східній Європі", дозволяють реконструювати практичні аспекти дозвілля: ігри, музичні інструменти, предмети ремесел та міської інфраструктури для свят і ярмарків [58, с.106]. Вітчизняні дослідники дедалі частіше застосовують міждисциплінарні методи: поєднують аналіз літописних джерел із археологічними знахідками, порівняльними дослідженнями та етнографічними даними. Проте існують прогалини, недоліки або невіршені питання у дослідженні. По-перше, обмежена кількість регіональних досліджень не дозволяє оцінити локальні особливості дозвіллевих практик у містах і політичних центрах. По-друге, недостатньо вивчені гендерні й вікові аспекти доступу до дозвілля: роль жінок, дітей і підлеглих верств часто залишалася "невидимою". По-третє, відсутність кількісних і цифрових методів обмежує можливості просторової та соціальної реконструкції дозвілля.

Зарубіжна історіографія пропонує широку методологічну базу та концептуальні підходи. Франклін і Шепард у книзі "Виникнення Русі. 750–1200" аналізують святкові та видовищні практики як елементи політичної та соціальної комунікації, порівнюючи Київську Русь із сусідніми європейськими державами [76, с.107]. Мартін у праці "Середньовічна Русь. 980–1584" підкреслює соціальну функцію князівських свят і полювань як способу легітимації влади та консолідації еліти показує дипломатичну та міждержавну роль свят і ритуалів [44, с.105]. Курта у "Східна Європа в Середньовіччі" досліджує взаємодію побутових і релігійних форм дозвілля, які сприяли соціальній інтеграції населення [36, с.105]. Сучасні зарубіжні дослідження у сфері дослідження дозвілля пропонують концепти

"серйозного" та "публічного дозвілля", "третіх місць", що дозволяє інтерпретувати середньовічні святкування, ярмарки та видовища як соціально значущі практики.

Зарубіжні підходи відрізняються від вітчизняних більшою увагою до порівняльних досліджень, теоретичних моделей та застосування цифрових методів аналізу архівних джерел, просторових структур та соціальних мереж. Водночас вони часто концентруються на елітних і церемоніальних практиках, залишаючи "народні" форми частково непоміченими. Порівняння вітчизняних і зарубіжних підходів показує, що українські дослідники забезпечують глибоку локальну та джерельну базу, реконструюють практики "народного" дозвілля та свят, а зарубіжні - теоретичні та методологічні інструменти, концепти дослідження, цифрові методи.

Основні невирішені проблеми включають:

1. Потребу у регіональних дослідженнях та кількісному оцінюванні участі різних соціальних груп;
2. Недостатнє опрацювання гендерних та вікових аспектів;
3. Інтеграцію міждисциплінарних підходів для більш комплексної реконструкції дозвіллевих практик.

Стан наукової розробки проблеми дозвілля у Київській Русі демонструє синтез вітчизняних джерельних даних і зарубіжних теоретичних моделей. Подальший розвиток галузі потребує інтеграції цифрових методів, порівняльного аналізу та акценту на "невидимих" соціальних групах, що дозволить створити повну картину культурного, соціального та політичного значення дозвілля у середньовічній Україні.

1.3. Методологічні підходи до вивчення дозвіллевої культури Київської Русі

Вивчення дозвіллевої культури Київської Русі допомагає нам глибше зрозуміти соціокультурне життя середньовічного суспільства. Воно показує, як люди проводили вільний час, святкували, грали, розважалися та взаємодіяли у

громаді. Через обмеженість письмових джерел та специфіку археологічних знахідок дослідження потребує застосування різних методологічних підходів і комплексного аналізу.

Джерелознавчий підхід є основним у дослідженні дозвілля. Літописи, церковні тексти, літературні твори та правові акти дозволяють дізнатися про святкові події, релігійні обряди, ігри та інші аспекти дозвілдової культури. Наприклад, "Повість минулих літ" Нестора літописця описує святкування Великодня і Різдва, князівські урочистості, участь населення у народних гуляннях та іграх [55, с.106]. На основі таких джерел можна відтворити, як виглядали святкові процесії, які пісні співали та які танці виконували. В. М. Шейко у праці "Історія української культури" підкреслює, що літописні джерела не лише хронікують події, а й відображають культурні норми та традиції дозвілля [78, с.107].

Археологічний підхід дає матеріальні свідчення дозвілля. Знахідки дерев'яних та кістяних іграшок у Києві та Чернігові свідчать про дитячі розваги, а бубни, дзвіночки та інші музичні інструменти - про музичний супровід свят і ігор. Наприклад, на території давнього князівського двору знайдено мініатюрні фігурки людей і тварин, які могли використовуватися для настільних ігор чи навчання дітей. Л.Г. Тишевська у праці "Культура Київської Русі" зазначає, що такі археологічні об'єкти дозволяють реконструювати конкретні дозвіллові практики, зокрема святкові змагання та ігри у кості [74, с.107].

Етнографічний підхід дозволяє порівнювати давні практики з пізнішими народними звичаями. Веснянки, колядування, купальські обряди та обряди на честь збору врожаю мають коріння ще в культурі Київської Русі. Дослідження І. М. Коваленка у праці "Культура Київської Русі" показують, що обрядові ігри виконували роль соціальної інтеграції та навчання дітей етичним нормам [28, с.103].

Літературознавчий підхід допомагає аналізувати билини, епічні пісні та казки. Вони містять описи святкових заходів, спортивних змагань, музичних та

танцювальних розваг. Билини про Іллю Муромця, наприклад, описують ігри та змагання богатирів, які можна інтерпретувати як дозвілєві практики серед воїнської еліти. О.П. Лопушанський у праці "Билини та епічна традиція" [41, с.105] та Падраїг МакКеррон у роботі "Символіка дозвілля у середньовічній літературі" наголошують, що літературні твори є цінним джерелом для розуміння соціального значення дозвілля та реконструкції форм святкувань [43, с.105].

Соціологічний та антропологічний підходи дозволяють розглядати дозвілля як соціальну практику, що відображає суспільні структури та ролі. Дослідження К.В. Фізича у праці "Соціальні функції дозвілля у Київській Русі" показують, що святкові гуляння, турніри та музичні вистави слугували соціальній інтеграції, формуванню статусу і підтриманню культурних норм. Дозвілля допомагало встановлювати і підтримувати зв'язки між княжою елітою та населенням.

Міждисциплінарний підхід об'єднує різні методи, що дає комплексне уявлення про дозвілєву культуру. Використання археології, історії, етнографії, літературознавства та соціології дозволяє відтворювати святкові практики, ігри, музичні й танцювальні дійства. Сучасні дослідники застосовують цифрові технології та 3D-моделювання, наприклад для реконструкції княжих свят або розташування ігрових майданчиків на давніх городищах. Це дає змогу оцінити соціокультурну роль дозвілля.

Звичайно, методи мають обмеження, письмові джерела часто не описують повсякденне життя простих людей, археологічні знахідки можуть інтерпретуватися по-різному, а усна традиція змінюється з часом. Проте поєднання джерелознавчого, археологічного, етнографічного, літературознавчого, соціологічного та цифрового аналізу дозволяє максимально наблизитися до відтворення дозвілєвих практик та їхньої соціокультурної ролі. Тому, застосування різних методологічних підходів дає змогу реконструювати різноманітні аспекти життя давніх русичів - від матеріальних проявів до соціальних функцій дозвілля. Комплексне використання

методів робить дослідження об'єктивнішим і дозволяє сформувати цілісне уявлення про культурні практики та традиції того часу.

Висновок до розділу 1

Перший розділ показує, наскільки багат шаровим і рухливим є поняття дозвілля. Воно не зводиться до простого відпочинку чи паузи між роботою, а формує окремий культурний простір, у якому зберігаються та народжуються нові сенси. Через дозвілля суспільство демонструє своє ставлення до свободи, творчості, взаємодії та спільності. Коли змінюються соціальні умови, змінюється і спосіб, у який люди проводять вільний час. Саме тому дослідження дозвілля дає можливість краще зрозуміти розвиток культури в різні історичні періоди. У сучасній гуманітаристиці дозвілля розглядається як повноцінна сфера соціального життя, де людина може проявляти себе, будувати стосунки, розвивати навички, відновлювати сили та навіть формувати свою ідентичність. Найновіші підходи у культурології, соціології та антропології показують, що дозвілля має не одну, а безліч функцій — від рекреаційної до комунікативної, від розважальної до терапевтичної. Поняття "серйозного дозвілля", яке запропонували сучасні дослідники, підкреслює саме цю багатофункціональність. Вільний час може бути не тільки приємним, а й корисним, глибоким, значущим.

У роботах різних авторів зустрічається й критичний погляд на природу дозвілля. Представники критичної теорії звертали увагу на те, що масові розваги часто формуються медіаіндустрією, а тому можуть нав'язувати стандартизовані моделі поведінки й навіть певні цінності. Це нагадує про ще один важливий вимір дослідження дозвілля залежно від епохи та умов може бути одночасно й простором свободи, і простором контролю. Особливо це помітно в умовах цифровізації, коли алгоритми частково визначають, що людина бачить, слухає і споживає у вільний час.

Зміни у структурі дозвілля особливо помітні з епохи індустріалізації. Саме тоді виникло чітке розмежування між робочим і вільним часом, з'явилися перші міські парки, театри у сучасному розумінні, спортивні секції, масові видовища. Для робітників і міських мешканців дозвілля стало не лише відпочинком, а можливістю адаптуватися до швидкого темпу життя. У ХХ столітті розвиток дозвілля продовжився, набувши нових форм разом із розвитком технологій, урбанізації, туризму та засобів масової комунікації.

Окрему увагу в розділі займають українські дослідження дозвілля. Вони відображають потреби суспільства, яке пережило складні соціальні й політичні трансформації. Українські автори підкреслюють значення дозвілля для формування національної ідентичності, розвитку культурної різноманітності та збереження традицій. Дедалі більше уваги приділяється інклюзії, доступності та ролі креативних індустрій у культурному розвитку. Після початку війни на території України питання дозвілля отримало ще один вимір — воно стало засобом емоційного відновлення, способом підтримати психологічну стійкість і побудувати нові форми солідарності в суспільстві. Волонтерські акції, благодійні фестивалі та творчі ініціативи об'єднують різні групи людей і стають прикладом того, як дозвілля здатне виконувати суспільно важливу функцію.

Вивчення дозвілля в контексті Київської Русі має довгу та різноманітну історію. Українська історіографія, особливо за останні десятиліття, намагається поєднати археологічні, текстові, етнографічні та культурологічні дані, щоб відтворити повсякденність давнього суспільства. У центрі уваги опиняються свята, обряди, народні ігри, князівські урочистості, ярмарки та релігійні ритуали. Усе це розглядається не лише як розвага, а як спосіб підтримання соціальних зв'язків, формування колективної пам'яті та зміцнення влади. Зарубіжні дослідники приносять у це поле інші підходи — порівняльні, інтердисциплінарні, спрямовані на аналіз символів, ритуалів та політичних аспектів святковості. Порівняння вітчизняних і зарубіжних досліджень показує, що українська наука має глибоке

джерельне підґрунтя, тоді як зарубіжна — ширшу методологічну основу. Обидві традиції доповнюють одна одну й допомагають сформувати більш об'ємне бачення теми.

Підпункт присвячений методологічним підходам і наголошує на тому, що вивчення дозвіллевої культури Київської Русі неможливе без комплексності. Літописи дають описи свят і урочистостей, але майже не говорять про повсякденні розваги простих людей. Археологічні матеріали дозволяють побачити реальні предмети дозвілля — іграшки, музичні інструменти, прикраси, елементи обрядової культури. Етнографія допомагає простежити ті традиції, які збереглися до пізніших часів і мають корені в давньоруській культурі. Літературні пам'ятки зберігають сюжети, у яких дозвілля має символічний характер, а не лише побутовий. Соціологічний та антропологічний підхід наголошують на функціях дозвілля — на тому, як через свята та ігри формувалася спільнота, відтворювалися статуси, передавалися цінності.

Усі ці методи разом створюють можливість побачити дозвілля як живу частину історичного процесу. Дозвілля давньоруського суспільства було не лише відпочинком, а способом проживати релігійний календар, підтримувати соціальні зв'язки, створювати відчуття спільності та передавати традиції з покоління в покоління. Його дослідження дозволяє краще зрозуміти структуру давньої культури й ті механізми, які впливали на формування суспільства загалом.

Усі три підрозділи першого розділу поєднані спільною ідеєю: дозвілля — важливий елемент культури, який розвивається разом із суспільством і водночас впливає на нього. У давнину воно було частиною ритуальної та святкової системи, а сьогодні — однією з найбільш гнучких і динамічних сфер соціального життя. Через дозвілля формуються цінності, зміцнюються зв'язки, зберігаються традиції, народжуються нові практики, а у кризові періоди воно допомагає людині залишатися стійкою та відновлювати внутрішні ресурси. Саме тому дослідження

дозвілля відкриває широку перспективу для розуміння минулого й сучасності, а також дає основу для подальших наукових розвідок у сфері культури та історії.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ДОЗВІЛЕВОЇ КУЛЬТУРИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

2.1. Соціально-економічне та політичне середовище давньоукраїнської держави

Створення дозвіллевої культури у Київській Русі не можна вивчати окремо від соціально-економічного й політичного контексту, у якому розвивалася ця

середньовічна держава. Саме злиття економічних умов, суспільних відносин і політичної організації визначило, як саме у тогочасному суспільстві з'явилися та формувалися конкретні види відпочинку, святкування та культурного відпочинку. Олена Русина у своєму доробку "Соціальна структура Київської Русі" , пише, що стабільність держави і розвиток ономіки створювали передумови для виникнення соціокультурних видідозвілля [65, с.106]. Київська Русь формувалася на стику важливих торгових шляхів, і саме торгівля стала однією з значущих сил її розвитку та створення. Сільське господарство, ремесла, мисливство, рибальство забезпечувало матеріальне життя, але водночас формувало правила спілкування і святкування, пов'язані із завершенням сезонних циклів праці. Селяни працювали важко, проте в певні періоди року мали можливість відпочити і брати участь у спільних святкуваннях, які поєднували релігійні, магічні та розважальні елементи. Ганна Сидоренко у дослідженні "Культурні практики середньовічної Русі" пише, що навіть у ранніх формах сільських обрядів можна побачити елементи культури дозвілля такі як спільні ігри, пісні, танці, що повинні були не лише розважати , а й зміцнювати громаду [68, с.106]. До речі, сільське господарство було фундаментом економіки, але в Київській державі розвивалася урбанізація. Міста зростали як осередки торгівлі та ремесел, що поступово створювало умови для культурного розвитку. На думку Сергія Кульчицького у праці "Міста Київської Русі: економіка та культура" зростання міст підштовхнуло до створення нових соціальних прошарків — купців, ремісників, майстрів, яким потрібно було спілкування, розваги і певних форми відпочинку [33, с.105]. У великих містах, таких як Київ, Чернігів, Переяслав, проводилися ярмарки, які об'єднували торгівлю і святкування. На таких ярмарках були не лише купці, а й музиканти, актори, мандрівні співаки, які створювали атмосферу єдності та радості.

Ярмарок у давньоукраїнському суспільстві був не лише економічний, а й культурний як осередок. Народ йшов не лише купити, або продати речі, а й послухати музику, побачити акробатів, пожартувати, поспілкуватися. Марина

Гримич у книзі "Урбанізація та культура Київської Русі" пише, що такі заходи мали функцію культурного симбіозу, де представники різних частин держави ознайомлювались з новими традиціями, музикою, звичаями [15, с.103]. Економічні події ставали елементом дозвілля, сприяючи розвитку соціокультурної взаємодії. До речі, політична організація держави також мала великий вплив на становлення відпочинку. Влада князя була одночасно військовою, судовою та релігійною, і тому дозвілля еліти часто єдналося з показанням влади. Полювання, бенкети, турніри, мисливство, прийоми послів були не лише розважальні, але й політичні. Ігор Щербак у своєму доробку "Київська держава: влада і культура" вказує, що через святкування і публічні видовища володарі земель створювали власний авторитет, показували щедрість і зміцнювали відносини з боярством. Полювання, наприклад, було і засобом тренування армії, і можливістю зміцнення особистих зв'язків [79, с.107].

Для бояр і заможних воїнів дозвілля часто означало не просто відпочинок, а соціальний ритуал. На банкетах грала музика, грали на гусях, відтворенням героїчних пісень про владу і війни. Такі пісні розважали, зміцнювали суспільство, показуючи ідеали мужності, честі, вірності. У цьому контексті дозвілля було культурним вихованням, яке сприяло збереженню єдиної держави. Зовсім по іншому виглядало дозвілля звичайного народу. Селянам вільний час був зв'язаний із річним календарем. Коли не було робіт на полях, населення збиралося разом, для співу, танців, щоб брати участь у народних іграх. Такі свята Коляди, Купала, Спаса об'єднували релігійні та розважальні елементи. Влітку молодий народ водили хороводи, стрибала через вогнище, співали пісень, які, на думку Наталії Кравченко у книзі "Народні свята та дозвілля в історії України", були формою не лише відпочинку, але й соціального спілкування, можливістю знайомства і навіть пошуку пари. У містах, проведення часу відносно організований характер [32, с.104]. На центральних площах і біля храмів часто влаштовували виступи мандрівних співців скоморохів, які змішували музику, жарти, танці і сатиру. Їхні виступи манили не

лише простий народ, а й міщан, і бояр. Такі видовища створювали своєрідний "народний театр", де суспільство могло сміятися, веселитися, співчувати разом і забути про свої турботи. Як зазначає Юрій Левчук у своєму дослідженні "Сміхова культура Київської Русі", ці вистави мали не лише розважальний, а й виховний підтекст. Через жарти та сатиру викривалися жадібність, зрада та нечесність, що сприяло моральному навчанню громади. Київська Русь не була ізольованою країною, вона була частиною європейського культурного світу [38, с.105]. Її торговельні зв'язки з Візантією, Богемією, Німеччиною та Скандинавією сприяли появі на Русі нових форм мистецтва та розваг. Наприклад, візантійський вплив проявлявся у розвитку церковної музики та святкового мистецтва. Андрій Домбровський у своїй книзі "Київська Русь та середньовічна Європа" наголошує, що зовнішні контакти не руйнували місцеву культуру, а навпаки, прискорювали її розвиток, оскільки кожен запозичений елемент вписувався в місцеві традиції [18, с.104].

Прийняття християнства мало величезний вплив на розвиток культури дозвілля. Разом з новою релігією прийшов і церковний календар свят, який став частиною життя людей. Релігійні обряди на Різдво, Великдень, Успіння або Святого Миколая поєднували побутові релігійні звичаї зі співом, питтям, народними іграми. Оксана Пахлевська у своїй праці "Середньовічна культура Київської Русі" розповідає, що християнський святковий календар трансформував старі язичницькі свята, не видаляючи їх, а гармонійно поєднуючи [56, с.106].

Київська Русь політично пройшла різні етапи. Від об'єднання земель до періоду феодальної роздробленості. Проте навіть у часи політичної нестабільності культура не зникала. Великі події, наприклад, весілля князів, церковні свята та перемоги у війнах, ставали часом для загальних гулянь, де все змішувалося: політика, релігія та культура. Я думаю, треба згадати, що жінки теж відпочивали у стародавній Україні. Хоча найважливіші ролі зазвичай відводилися чоловікам, жінки брали активну участь у святах, народних обрядах і сімейних посиденьках.

Вони знали багато пісень, зокрема календарних та тематичних. Лариса Масенко у своїй праці "Жіноча культура в Київській Русі" каже, що саме жінки підтримували традиції святкування та створювали настрій у суспільстві. Саме вони передавали звичаї, пов'язані з народженням, весіллям, похороном – тобто з усім життям людини [45, с.105]. У цих подіях відпочинок і традиції були тісно пов'язані. До речі, музика відігравала велику роль у формуванні традицій проведення дозвілля. Гра на гусях, сопілках, бубнах була не лише святах, а й у побуті. Музиканти грали на весіллях, у князівських палатах, на вулицях міст. Музика створювала спільний емоційний простір, де люди могли висловлювати радість, сум або вдячність. На погляд Євгена Нахліка "Історія української культури: ранній середньовічний період", музика стала одним із перших елементів, який об'єднав різні прошарки суспільства, бо і прості люди, і знать могли насолоджуватися співом чи грою на інструментах. Не менш цікавою є роль фізичних розваг і ігор [54, с.105]. У літописах пишеться, що молодь змагалася у стрільбі з лука, боротьбі, їзді верхи, бігу. Такі змагання мали не лише розважальний, а й виховний зміст. Вони формували витривалість, мужність, взаємоповагу. За словами історика Дмитра Козлова "Фізична культура у Київській Русі", такі ігри були по типу школи громадянської мужності, бо виховували майбутніх воїнів і в той час давали змогу разом відпочивати [30, с.104]. Соціокультурне життя Київської Русі формувалося на перплетінні народних традицій, релігійних норм та політичних амбіцій. Князі, зміцнюючи державу, водночас підтримували культурний розвиток, бо розуміли її роль у консолідації суспільства. Освітні осередки при монастирях, літописання, іконопис також можна назвати образами "інтелектуального дозвілля", доступного вузькому колу. Саме там з'являлися перші спроби осмислення історії та культури, що у перспективі створило підґрунтя для подальшого розвитку української духовності.

Соціально-економічний і політичний інтерес до Київської Русі створив умови для формування дозвілєвої культури, у якій тісно поєдналися праця і свято, побут

і духовність, народне і княже. Матеріальний добробут, розвиток міст, торгівля, політична стабільність, а також християнські впливи сприяли тому, що дозвілля стало не лише способом відпочинку, а й важливим чинником культурного розвитку. Міські ремісники виготовляли одяг, посуд, зброю, меблі та різні предмети побуту, які були невід'ємною частиною свят та дозвілля. У ремісничих майстернях нерідко проводилися майстер-класи того часу. Навчання учнів і демонстрації майстерності ставали елементом культурного життя, адже люди з довколишніх сіл приходили подивитися на роботу ковальських, гончарних чи ювелірних майстрів. Як зазначає Олександр Білявський у праці "Міські ремесла Київської Русі: економіка та культура", ремесло було не просто джерелом доходу, а й способом соціалізації та обміну знаннями, що впливало на культурні практики міщан [2, с.103]. Не тільки економічної та політичної стабільності потребував великий вплив на дозвіллеву культуру мала соціальна стратифікація. Різні стани населення такі як князі, бояри, купці, ремісники, селяни, мали власні форми відпочинку та святкувань. Наприклад, князь і його дружина могли організовувати пишні бенкети, запрошувати музикантів, скоморохів, акробатів та жонглерів, тоді як селяни проводили час на природі, у святкових хороводах, обрядових іграх, змаганнях з фізичної майстерності. До речі обидві групи, хоч і по-різному, брали участь у культурному житті суспільства. Про це пише Ганна Сидоренко у книзі "Культура та соціальні практики ранньої Київської Русі", підкреслюючи, що культурне життя не було правом лише еліти - воно охоплювало всі шари населення, хоч і в різних формах [68, с.106].

Особливу роль у формуванні дозвіллевої культури відігравали сезонні свята та календарні обряди. Протягом року просте населення відзначало ряд важливих дат, що поєднували релігійні та розважальні елементи. Весняні свята, пов'язані з початком польових робіт, включали обряди, пісні, танці та ігри, які символізували родючість і оновлення природи. Літні свята, наприклад Івана Купала, супроводжувалися стрибками через вогнище, купанням у річках, водінням хороводів та

співами, що сприяло зміцненню громади. Осінні свята часто поєднували збори урожаю та релігійні моління за благополуччя, а зимові — Коляда і Святвечір — були часом родинних зустрічей, застіль і святкових ігор. Наталія Кравченко у праці "Народні свята та дозвілля в історії України" підкреслює, що такі святкування були не лише відпочинком, а й способом передачі знань, традицій і цінностей від старших поколінь молодшим [32, с.103]. Важливим чинником формування дозвілля був розвиток музики та мистецтва. Музиканти та скоморохи виступали на князівських дворах, у містах на площах, під час ярмарків, на весіллях і родинних святах. Їхня діяльність не лише розважала, а й навчала, виховувала моральні цінності, передавала історичні та героїчні сюжети, формувала емоційний простір громади. Як зазначає Євген Нахлік у книзі "Історія української культури: ранній середньовічний період", музика та спів були невід'ємною частиною дозвілля і виступали своєрідним "культурним містком" між різними прошарками суспільства [54, с.105].

Роль жінок у культурному житті була особливо значущою. Вони підтримували традиції, співали обрядові пісні, організовували застілля та свята, передавали знання та досвід молодшим поколінням. Лариса Масенко у праці "Жіноча культура в Київській Русі" наголошує, що жінки виступали носіями побутової культури і формували соціокультурний простір громади [45, с.105]. Без жіночої участі неможливо було уявити повноцінного святкування, хороводів, родинних застіль чи обрядових ритуалів. Дуже важливу роль у дозвіллі відігравали фізичні розваги та спортивні ігри. Молодь змагалася у стрільбі з лука, боротьбі, їзді верхи, бігу, що виконувало одночасно виховну та розважальну функцію. Дмитро Козлов у праці "Фізична культура у Київській Русі" зазначає, що такі ігри допомагали виховувати майбутніх воїнів, формувати витривалість, спритність і відчуття справедливості, а також слугували засобом соціалізації і зміцнення зв'язків між молоддю [30, с.104]. Київська Русь активно підтримувала торгівельні й культурні контакти з Візантією, Скандинавією, країнами Центральної Європи. Ці

зв'язки приносили нові форми мистецтва, музики, декоративного ремесла, театральних постановок, що адаптувалися під місцеві традиції. Андрій Домбровський у книзі "Київська Русь і світ середньовічної Європи" підкреслює, що зовнішні впливи сприяли розвитку дозвілєвої культури, збагачували її, не замінюючи місцеві звичаї, а гармонійно поєднуючи з ними [19, с.104].

Одну з найвизначних ролей, відігравала релігія. Прийняття християнства князем Володимиром у 988 році викликало формування нового календаря свят і релігійних обрядів, які перепліталися з народними традиціями. Церковні свята, такі як Різдво, Великдень, Покрова, об'єднували людей, давали можливість відпочити, взяти участь у піснях, хороводах, родинних святкуваннях. Оксана Пахльовська у праці "Середньовічна культура Київської Русі" зауважує, що поєднання язичницьких і християнських елементів створювало особливу культурну синергію, яка забезпечувала стійкість соціальних традицій [56, с.106].

Політичне середовище також мало прямий вплив на дозвілєву культуру. Князі і бояри використовували святкування, бенкети, полювання і турніри як спосіб показання влади, зміцнення зв'язків та підвищення авторитету. Ігор Щербак у своїй роботі "Київська держава: влада і культура" розповідає, що навіть розважальні заходи еліти мали політичне значення, формували громадську думку та сприяли єдності князівства [7, с.103]. Соціально-економічні фактори, такі як розвиток міст, ремесел, торгівлі, а також стабільність політичної влади, створювали умови для організації дозвілєвої культури, де відпочинок і святкування стали способом соціалізації, культурного обміну, збереження традицій і виховання моральних цінностей. З одного боку, це був відпочинок і розвага, а з іншого, це було навчання, моральне виховання і підготовка до суспільних ролей.

2.2. Роль християнства у трансформації дозвілевих практик

Хрещення Русі в 988 році – поворотний момент. Це рішення змінило політику, культуру, і звісно, духовність людей. Християнство принесло нові цінності, мораль та погляд на життя. Раніше дозвілля було пов'язане з язичницькими традиціями, зараз воно отримало релігійний відтінок. Церква адаптувала старі звичаї, наповнюючи їх новим змістом. Тому хрещення — це не просто зміна віри, а глибока зміна у всьому, навіть у тому, як люди відпочивали. Оксана Пахльовська у праці "Середньовічна культура Київської Русі" пише, що християнство дало Русі нову культуру: богослужіння, музику, живопис [56, с.106]. З'явився новий церковний календар, який вплинув на ритм життя. Язичницькі свята залежали від природи, а християнські – від релігійних подій. Коляда стала Різдвом, Купала — Івана Хрестителя, а день весняного рівнодення — Великоднем. Це змінило погляд на вільний час як на частину духовного життя.

Християнство змінило уявлення про відпочинок. Якщо раніше це були розваги та веселощі, то тепер — помірність і духовність. Але церква не забороняла радіти, просто додала моральний аспект. Олена Русина у дослідженні "Духовні основи культури Київської Русі" стверджує, що християнські свята стали часом для молитви, подяки та єднання сім'ї [66, с.106]. Дозвілля почали сприймати, як щось, що збагачує духовно. Церква почала контролювати святковий календар, визначаючи, коли святкувати, а коли ні. Наприклад, під час посту заборонялися розваги, а на свята заохочувалося спілкування та спів духовних пісень. Ігор Щербак у праці "Київська держава: влада і культура" зазначає, що християнство вперше організувало суспільне життя, надавши святам офіційний статус, тобто зробило їх частиною державної політики. Важливо, що язичницькі та християнські елементи переплелися. Церква не змогла повністю викорінити старі звичаї, тому поступово охрестила їх. Тому в народних традиціях довго були старі обряди та нові релігійні символи. Наприклад, колядування походить від язичницьких звичаїв, але згодом стало прославленням Христа. Наталія Кравченко у книзі "Народні свята та дозвілля

в історії України" пише, що завдяки християнству старі традиції не зникли, а отримали нове значення [32, с.105].

Церковне мистецтво теж вплинуло на культуру дозвілля. Іконопис, архітектура, книжкова мініатюра створили релігійну атмосферу. Відвідування храму, служби, спів хору стали частиною духовного відпочинку. Володимир Моляренко у своїй роботі "Свято і обряд у середньовічній Русі", каже, що церковна служба була не лише вірою, а й мистецтвом, адже храм створював особливу атмосферу, схожу на театр [50, с.105]. З часом церква стала впливати на те, як люди розважаються. Вона намагалася приборкати надмірності на гулянках, п'янство і танці, але не забороняла радіти в міру. Святкові застілля, де раніше лунали пісні й приносили жертви, тепер стали спокійнішими: з молитвами, благословеннями та милосердям. Князі та бояри часто робили бенкети на честь церковних свят, запрошуючи духовенство і звичайних людей, що допомагало зблизити суспільство. Андрій Домбровський у книзі "Київська Русь і світ середньовічної Європи" пише, що християнство принесло в Київську Русь нову культуру гостинності, де релігія поєдналася із соціальним життям [19, с.103].

Церковна освіта теж вплинула на те, як люди проводили вільний час. При монастирях і храмах відкривалися школи, де вчили читати, писати, співати та переписувати книги. Це не лише робило людей освіченішими, а й дало нові способи відпочинку для душі: читання, обговорення Біблії, спільні молитви. Сергій Кульчицький у своєму доробку "Міста Київської Русі: економіка та культура" вважає, що саме в монастирях з'явилися перші звичаї інтелектуального дозвілля, які потім стали основою для розвитку книжної культури в Україні [33, с.105].

Важливу роль відігравали паломництва — поїздки до святих місць. Це поєднувало релігійні та звичайні розваги: з одного боку, очищення душі, а з іншого — можливість побачити щось нове, поспілкуватися, поділитися враженнями. Олександр Білявський у праці "Духовна географія Київської Русі" зазначає, що

паломництва допомагали областям обмінюватися культурою, зміцнювали зв'язки між різними землями Русі та об'єднували їх у єдиний культурний простір [1, с.103].

Ще одним важливим елементом стали театралізовані вистави на церковні свята. У Києві, Чернігові, Володимирі почали ставити п'єси на біблійні теми, такі як Різдвяна містерія, Страсті Христові та Воскресіння. Це було не лише релігійним обрядом, а й розвагою для людей. Юрій Левчук у дослідженні "Сміхова культура Київської Русі" пише, що навіть у церковних виставах були радість, гумор і спільні переживання, що робило їх зрозумілими та близькими для простих людей [38, с.105]. Християнська культура поступово змінила ставлення до спільних святкувань. Церква вплинула й на ставлення до роботи та відпочинку. Якщо раніше люди вважали себе частиною природи, то християнство навчило їх відповідати за свій час. Відпочинок став можливістю не лише відпочити тілом, а й відновити душу. Лариса Масенко у своїх працях "Жіноча культура в Київській Русі" пише, що християнство дало жінкам нову роль у відпочинку — вони стали не лише господинями свят, а й берегинями моральних сімейних цінностей, що проявлялося у співі колядок, молитвах і допомозі іншим [45, с.105]. Християнська культура поступово сформувала нове ставлення до святкувань разом. Сімейні застілля, весілля, хрестини, поминки наповнилися релігійним змістом, що об'єднувало людей як у житті, так і в духовному плані. Цікаво, що разом із християнством на Русь прийшла європейська традиція святкувати за допомогою мистецтва. У великих містах при монастирях організовувалися хори, де вчили співати в церкві; відкривалися перші музичні школи. Це створило новий вид відпочинку — духовний і красивий. Музика стала не просто розвагою, а способом молитися. Євген Нахлік у праці "Історія української культури: ранній середньовічний період" підкреслює, що хоровий спів у Київській Русі був способом духовно піднятися разом, він замінив давні язичницькі співи біля вогнища, але зберіг їхню емоційність [54, с.105].

2.3. Народні звичаї та обряди як підґрунтя дозвілєвої культури

Народні звичаї та обряди — це не просто елементи старовини, які залишилися у фольклорі чи в підручниках з етнології. Це, по суті, фундамент, на якому формувалася вся дозвілєва культура українського народу. Якщо замислитися, то саме через свята, обряди, пісні, ігри та спільні гуляння люди здавна вчилися радіти, підтримувати один одного, жити в гармонії з природою. У Київській Русі такі практики не були розвагою в сучасному розумінні, вони поєднували побут, віру і мистецтво, створюючи особливу форму культурного життя. Люди працювали спільно, а відпочивали теж гуртом. Кожна пора року мала свої свята: весна — із закликанням птахів, літо — з купальськими вогнищами, осінь — із врожайними гуляннями, а зима - із колядками та вечорницями. Я думаю, що дозвілля не було відірваним від життя - воно його продовжувало.

Дослідниця Наталія Кравченко у своїй книзі "Народні свята та дозвілля в історії України" підкреслює, що в Київській Русі звичаї виконували не лише розважальну, а й соціальну функцію [32, с.104]. Через обряди передавалися знання про світ, родину, мораль і віру. Учасники свят не просто "відпочивали", а переживали спільний досвід, який формував відчуття єдності. До прикладу, обрядові пісні під час жнив - це не лише спів, а своєрідний ритуал вдячності землі та спільної праці.

Однією з найяскравіших форм давнього дозвілля були веснянки та гаївки. Вони об'єднували спів, танці, гру і навіть змагання. Як зазначає Іван Коваленко у праці "Обрядова культура українців доби Київської Русі", ці обряди мали глибокий символізм: пробудження природи уособлювало й духовне оновлення людини [29, с.104]. Учасники співали на пагорбах, водили кола, грали у хороводи — і в цьому був не лише відпочинок, а й спосіб зняти напруження після зими, очиститися від буденності. Це був своєрідний антистрес стародавнього світу. Схожа роль належала купальським святам, які поєднували елементи вогню, води, кохання і гри. За словами Олени Русиної "Духовні основи культури Київської Русі", саме в

купальські ночі збереглися найдавніші форми народного дозвілля - танці, хороводи, співи та стрибки через вогонь [66, с.106]. Вогонь символізував очищення, а колективні ігри давали молоді можливість познайомитися, поспілкуватися, обрати пару. Тут дозвілля ставало формою соціальної комунікації, навіть своєрідним "соціальним медіа" тих часів. Народні звичаї були тісно пов'язані з музикою та танцями. Володимир Моляренко у праці "Свято і обряд у середньовічній Русі" зазначає, що спів і рух завжди були способом об'єднання громади [50, с.105]. Танці виконували не лише естетичну, а й комунікативну функцію: вони дозволяли людині відчувати себе частиною спільного ритму. Особливо це проявлялося на весіллях - святах, які тривали кілька днів і включали безліч ритуалів: від дівич-вечора до "посаду молодих". Кожен обряд мав своє значення, і навіть у веселоощах зберігалася глибока символіка - єднання родів, продовження життя, повага до предків.

Як пише Ганна Сидоренко у книзі "Культура та соціальні практики ранньої Київської Русі", весільні обряди можна розглядати як прообраз театру: тут були актори (молоді, дружки, свати), сценарій, пісні, костюми та навіть імпровізація. Отож, народне дозвілля поступово формувало культурні передумови для появи сценічних форм мистецтва [68, с.106]. Цікаво, що навіть поминальні обряди мали елементи дозвілля. Хоча вони здаються трагічними, але у свідомості давніх людей смерть не була кінцем, а переходом. Після поминів часто влаштовували спільні трапези, співали пісні пам'яті — це теж було своєрідним способом єднання громади. За словами Ігоря Щербака у праці "Київська держава: влада і культура", така форма колективного відпочинку мала психологічну функцію - допомагала долати страх і втрату, через спільність людей. [79, с.107]. Усі ці звичаї і традиції створювали особливий ритм життя, у якому праця й відпочинок чергувалися природно. Люди не розділяли поняття "роботи" і "дозвілля" так, як ми зараз. Свято було логічним завершенням певного циклу - жнив, весілля, народження дитини. І саме це, на думку Володимира Моляренка, це робило дозвілля Київської Русі глибоко осмисленим, а не просто розважальним [50, с.105].

Особливу роль відігравали вечорниці. Це форма дозвілля, яка поєднувала побут, пісню, спілкування й творчість. У праці "Традиції українського побуту" Лариса Масенко зазначає, що вечорниці були своєрідною школою соціалізації. Тут молодь навчалася співати, танцювати, вести розмову, поважати старших [46, с.105]. Саме на вечорницях зароджувалися ідеї кохання, творчості, а часто — і майбутні шлюби. Значну увагу у народній культурі приділяли іграм та змаганням. Вони не лише розважали, а й виховували фізичну силу, спритність і командний дух. Наприклад, у літописах згадується про кулачні бої, перетягування линви, змагання у стрільбі з лука. Ці ігри відбувалися під час свят, а переможці отримували символічні нагороди. Народні звичаї відображали й ставлення до природи, адже кожне свято пов'язувалося з певним природним циклом. Купальські вогнища - очищення, колядки - оновлення, жнива - вдячність землі. Це формувало у людей екологічну свідомість задовго до того, як з'явилося саме це поняття. Наталія Мельник у своїй роботі "Екологічна символіка у фольклорі Київської Русі" зазначає, що через обрядові пісні люди не просто спостерігали природу - вони спілкувалися з нею, що теж можна вважати формою дозвіллевої культури [49, с.105]. До того ж навіть після прийняття християнства більшість цих звичаїв не зникла. Вони лише отримали нове тлумачення. Старі свята стали релігійними, але зберегли ігрові та емоційні елементи. Наприклад, колядування перетворилося на прославлення Христа, але залишилося веселим, музичним і спільним. Як зазначає Оксана Пахльовська у праці "Середньовічна культура Київської Русі", християнство не знищило народну культуру, а лише адаптувало її - завдяки чому вона збереглася донині [56, с.106].

Висновок до розділу 2

У цьому розділі формується цілісне уявлення про те, як у Київській Русі виникала й розвивалася дозвіллева культура. Розглянуто соціально-економічні

фактори, показано, що вільний час того періоду виростав із самої структури життя: зі зміни сезонів, розвитку ремесел, зростання міст, розширення торгівлі та політичних традицій княжої влади. Саме ці умови створювали середовище, у якому дозвілля набувало різних форм — від простих сільських свят до великих князівських бенкетів. Економічна основа визначала ритм життя, і цей ритм дозволяв людям знаходити простір для спільних зустрічей, урочистостей, відпочинку й творчого самовираження. Показано, що політичні умови теж відігравали важливу роль. В урочистостях влади — бенкетах, полюваннях, прийомах — дозвілля виконувало функцію не лише розважальну, але й репрезентативну. Через святкові події еліта підтримувала свій авторитет і створювала спільний культурний простір, який впливав на всіх мешканців держави. У той час міські ярмарки й народні гуляння давали людям можливість відчувати себе частиною ширшої спільноти, а також сприяли обміну досвідом, товарами та традиціями.

Розкрито, як прийняття нової релігії змінило не лише духовну сферу, а й структуру дозвілля. Святковий календар уперше став упорядкованим і зрозумілим. Християнські свята поєдналися з давніми язичницькими обрядами, і це поєднання створило особливу атмосферу, у якій нове не витісняло старе, а перепліталось з ним. Коляда, Купайло, весняні обряди — усе це залишалося важливою частиною життя, але вже з іншими смислами. Християнство принесло й нові форми дозвілля: читання, спів, навчання при монастирях, переписування книг, духовні піснеспіви, паломництва, театралізовані містерії. Такі практики відкривали для людей інший тип відпочинку — спокійний, зосереджений, пов'язаний із розвитком внутрішнього світу. Релігійні свята поєднували радість, спільність і духовний зміст, створюючи багатий культурний контекст для всього суспільства.

Аналізуються народні звичаї й обряди, висвітлено те, що саме народна творчість залишалася основою дозвіллевої культури. Свята були не декоративним елементом, а важливою частиною побуту. Річний цикл вів людину від одних обрядів до інших: веснянки й гаївки відкривали сезон, купальські вогнища дарували

відчуття оновлення, обжинки символізували завершення праці, колядки та щедрівки наповнювали громаду світлом і родинністю. Усі ці традиції допомагали людям переживати рік не механічно, а емоційно й духовно. Музика, співи, танці, народні ігри були частиною як святкових, так і буденних днів. У народних забавах поєднувалися виховання, рухливість, гумор і творчість. Такі практики формували характер молоді, її фізичну витривалість та соціальну активність. Скоморохи, мандрівні музиканти й актори, додавали культурі особливого настрою, бо приносили розваги в будні, робили мистецтво доступним для кожного й підтримували живу традицію гумору, сатири та народного театру.

Усі три підпункти разом показують, як багатовимірно формувалася дозвіллева культура Київської Русі. Вона не виникла одномоментно; її основу заклали природні потреби людей, економічний розвиток, політичні зв'язки, нова релігія та давні звичаї. Усі ці елементи взаємодіяли між собою й створювали складний культурний простір, у якому кожен міг знайти щось близьке — від князя до простого селянина. Дозвілля того часу виконувало не просто функцію відпочинку. У ньому зберігалися цінності, передавалися знання, зміцнювалися громади, відбувалася соціалізація молоді. Свята допомагали людям підтримувати зв'язок із природою, родом, минулим і між собою. Духовні практики приносили відчуття укоріненості та моральної опори. Народні звичаї давали можливість відчувати єдність, радість і належність до великої спільноти. Усе це створювало атмосферу, у якій дозвілля ставало важливою частиною життєвого укладу. У розділі відчувається, наскільки гармонійно поєднувалися різні форми дозвілля: високі князівські традиції, церковні ритуали та народні обряди. Це поєднання створило ту культурну основу, яка й сьогодні впізнається в українській традиції: глибину символів, любов до спільних свят, багатство фольклору, повагу до ритмів природи та поєднання радості з духовністю. Дозвілля Київської Русі зображене як явище, що відображало весь культурний лад суспільства, його цінності, вірування й мрії.

РОЗДІЛ 3

ФОРМИ ДОЗВІЛЛЯ ТА РОЗВАГ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

3.1. Родинні, святкові, календарні обряди та ритуали

Будь яке свято у людей Київської Русі було значущим часом у житті для проведення свого, так званого дозвілля. Одним із найважливіших слов'янських свят було свято Коляди, яке відзначалося під час зимового сонцестояння. Як зазначає Михайло Грушевський у Історії України-Руси, це свято символізувало народження нового сонця та початок нового річного циклу [16, с.103]. Центральним елементом святкувань були ритуали з вогнем, який вважався очищувальною та захисною силою. Люди співали обрядові пісні, колядки, і приносили жертви, щоб умилоствити богів і забезпечити врожай у наступному році. Особливу роль відігравали молодіжні колективи, які брали участь у виконанні ритуальних танців та театралізованих дійств, що підсилювало соціальну згуртованість громади. Іншим важливим святом було свято Купала, що збігалося з літнім сонцестоянням. Воно

мало яскраво виражений символічний зміст, пов'язаний із водою та вогнем. Учасники обрядів стрибали через багаття, плели вінки і кидали їх у воду. Ці дії, за твердженням І. М. Коваленка у праці "Обрядова культура українців доби Київської Русі", символізували очищення і перехід до нового етапу життя. Особливого значення надавали пошуку міфічного цвіту папороті, який, за повір'ями, відкривав приховані скарби і дарував щастя. Як зазначає Коваленко, традиції свята Купала мали не лише релігійний, а й соціально-об'єднавчий характер, оскільки спільне святкування сприяло зміцненню зв'язків між членами громади [29, с.104].

Язичницькі обряди охоплювали не лише сезонні свята, але й важливі події життєвого циклу людини. Ритуали, пов'язані з народженням, шлюбом і смертю, мали важливе значення у формуванні суспільного порядку та забезпеченні зв'язку між поколіннями. Наприклад, обряди хрестин передбачали очищення новонародженого водою та благословення богів. Як зазначає О. В. Русина у праці "Духовні основи культури Київської Русі", цей ритуал підкреслював інтеграцію дитини в громаду та її захист від злих сил [67, с.106]. Шлюбні обряди включали спільне вживання хліба і меду, обмін дарунками між сім'ями, що символізувало єдність і гармонію нового союзу. Важливо зазначити, що весільні ритуали мали складну багатоступеневу структуру, яка включала сватання, заручини, власне весілля та поствесільні обряди. Поховальні обряди також були важливою складовою язичницької культури. Вони включали спалення або поховання тіла покійного разом із його особистими речами, їжею та навіть зброєю. Кургани, що залишилися від давніх поховань, сьогодні є важливим джерелом для вивчення язичницьких вірувань та соціальної структури тогочасного суспільства. Запровадження християнства у Київській Русі князем Володимиром стало переломним моментом у розвитку ритуальної культури. Як наголошує Н. Б. Кравченко у праці "Народні свята та дозвілля", хрещення Русі не лише трансформувало релігійні уявлення, але й сприяло консолідації суспільства під егідою єдиної віри [32, с.104]. Християнські обряди поступово витіснили

язичницькі ритуали, однак багато з них було адаптовано і збережено у формі народних традицій. У цьому процесі особливу роль відіграли церкви та монастирі, які стали центрами духовного життя і навчання нових релігійних норм.

Одним із головних християнських свят стало Різдва Христового, яке частково наслідувало обряди язичницької Коляди. Співання колядок, прикрашання осель і святкові застілля збереглися, але набули нового релігійного змісту. Великдень, як підкреслює Михайло Грушевський у "Історії України-Руси", став центральним святом християнської культури, символізуючи воскресіння Христа і відродження життя [16, с.103]. Особливого значення набув обряд освячення пасок та яєць, які у язичницькі часи вважалися символами родючості та нового циклу життя. У великодній період також проводилися хресні ходи, які підкреслювали єдність громади у вірі та прославляли божественну милість.. Наприклад, свято Івана Купала, яке було офіційно пов'язане з Різдвом Іоанна Хрестителя, зберегло свої язичницькі елементи: вогняні обряди, вінки та пошук цвіту папороті. Подібним чином свято Масляної, яке передуює Великому посту, включало язичницькі мотиви прощання із зимою та зустрічі весни. Масляна була часом веселоців, частування млинцями та спалювання солом'яного опудала, що символізувало зиму.

Ритуали та свята в Київській Русі виконували важливу соціальну функцію. Вони сприяли формуванню колективної ідентичності, зміцнювали родинні та сусідські зв'язки, а також слугували засобом передачі моральних і духовних цінностей. Масові релігійні заходи, такі як хресні ходи чи спільні святкові трапези, об'єднували різні верстви населення і сприяли зміцненню державної єдності. Як підкреслює Михайло Грушевський у Історії України-Руси, святкові обряди відігравали важливу роль у політичній легітимізації князівської влади, яка часто асоціювалася з божественним покровительством [16, с.103].

Календарні свята Київської Русі вирізнялися багатством символіки. Вогонь, вода, хліб та інші елементи обрядової культури відображали уявлення про життя, смерть та відродження. Ці символи були універсальними і поєднували язичницькі

та християнські уявлення. Календарні свята у Київській Русі мали регіональні особливості, які відображали локальні традиції та природні умови. Святкові календарні обряди Київської Русі є багатограним явищем, що відображає складний процес синтезу язичницьких та християнських традицій. Вони слугували засобом гармонізації стосунків між людиною, природою та надприродними силами, сприяли згуртованості громади та збереженню культурної спадщини. Вивчення цієї теми дозволяє не лише зрозуміти духовний світ наших предків, а й усвідомити глибинні основи сучасної української культури. Завдяки поєднанню язичницьких і християнських традицій сформувався унікальний культурний синтез. Народні обряди, календарні свята та театралізовані вистави зберігали соціальну функцію, укріплювали громаду і одночасно набували релігійного значення. Християнство не знищило давні традиції, а адаптувало їх, надаючи новий зміст та організовуючи дозвілля як частину духовного життя. Від народних свят до церковних вистав та музичних практик - всюди проявляється синтез стародавніх і нових форм культури. Святкові, календарні обряди та ритуали, створили основу для подальшого розвитку української культури, зберегли соціальні зв'язки та формували духовну гармонію між людиною, громадою та природою.

3.2. Ігри та забави у Київській Русі

Ігри та забави у Київській Русі мали не лише розважальний характер, але й виконували важливі соціальні, виховні й ритуальні функції. Їх можна розділити на кілька категорій: фізичні ігри, настільні ігри, сезонні обрядові ігри, дитячі забави, а також видовища, організовані для ширшої аудиторії. Вивчення цього аспекту життя давньоруського суспільства базується на літописах, археологічних знахідках, етнографічних паралелях та фольклорних свідченнях. Фізичні ігри, спрямовані на розвиток сили та витривалості, посідали центральне місце серед забав населення Київської Русі. Вони були особливо популярними серед чоловіків і часто мали

змагальний характер. У "Повісті временних літ" згадується, що під час святкових днів проводилися кулачні бої та боротьба [55, с.106]. Ці змагання слугували своєрідним тестом на силу й спритність, а також сприяли підготовці до військової служби. Окрім боротьби, популярними були змагання зі стрільби з лука, метання списів і бігу. Такі ігри виконували не лише розважальну, але й практичну функцію, оскільки розвивали навички, необхідні воїнам. За даними археологічних розкопок, луки й стріли, знайдені в Києві, Чернігові та інших містах, свідчать про широке поширення стрілецьких змагань. У своїй роботі "Історія України Руси Михайло Грушевський підкреслює, що князі та їхні дружини часто організовували такі змагання для молодих воїнів як частину їхньої підготовки [16, с.103].

Настільні ігри, які були популярні серед вищих прошарків суспільства, також займають важливе місце в культурі Київської Русі. Однією з найвідоміших ігор була "тавлеї", яка, за своєю суттю, є попередницею сучасних шахів. Ця гра прийшла до Київської Русі з Візантії і стала популярною серед князів і бояр. Археологічні знахідки, зокрема ігрові дошки й фішки, виявлені під час розкопок у Новгороді, Києві та інших містах, підтверджують, що подібні ігри були не лише розвагою, але й способом демонстрації інтелектуальних здібностей. Настільні ігри могли виконувати роль соціального маркера, відображаючи статус їхніх гравців.

Сезонні обрядові ігри мали особливе значення у святковій культурі Київської Русі. Вони були пов'язані з важливими календарними святами, такими як Масниця, Купала чи Колядки. Наприклад, під час святкування Масниці молодь брала участь у катанні на санях, хороводах і стрибках через вогонь. Купальські ігри, які проводилися влітку, включали плетіння вінків, пошуки скарбів і стрибки через багаття. Усі ці дії мали чітку символіку, пов'язану з поклонінням природним стихіям.

Окрему увагу варто приділити дитячим іграм, які відображають соціальні та культурні цінності Київської Русі. Наприклад, ігри з м'ячем, палицями чи іншими простими предметами допомагали дітям розвивати спритність і командний дух.

Археологічні дослідження виявили численні іграшки з глини, дерева й кістки, які використовувалися для забав найменших мешканців Київської Русі. Зокрема, у Новгороді було знайдено дитячі фігурки коней і пташок, що вказує на популярність ігор, пов'язаних із наслідуванням дорослих. Скоморохи — професійні артисти того часу — були важливими носіями розважальної культури. Вони організовували вистави, виконували музичні твори, показували акробатичні номери та брали участь у святкових заходах.

Культурна спадщина Київської Русі у сфері ігор та забав відображає багатство форм і традицій, які залишили значний слід у подальшому розвитку української культури. Ігри виконували важливі соціальні функції, сприяючи об'єднанню громади, передачі знань і вихованню молодого покоління. Їхній зв'язок із язичницькими обрядами та пізнішим християнським впливом демонструє, наскільки органічно ці розваги інтегрувалися у повсякденне життя та свята давньоруського суспільства. Ігрова культура Київської Русі відображала не лише внутрішні потреби суспільства, але й взаємодію зі світовими традиціями. Торговельні зв'язки, дипломатичні відносини та військові походи сприяли культурному обміну, завдяки якому давньоруське населення переймало нові форми розваг і забав. Особливий вплив мали Візантія, Скандинавія, степові народи та Західна Європа. Наприклад, згадки про "тавлеї" як попередницю шахів демонструють, що ігри Київської Русі не обмежувалися лише місцевими традиціями. Ця гра, що набула поширення завдяки візантійському впливу, стала популярною серед вищих верств суспільства. У Києві, Новгороді та Полоцьку знайдені численні ігрові дошки та фішки, які свідчать про широке поширення настільних ігор. Аналогічно, певні форми спортивних ігор могли бути запозичені у скандинавських вікінгів, які мали тісні зв'язки з Руссю.

Як зазначає Петро Толочко у своїй праці "Київська Русь", взаємодія з кочовими народами сприяла поширенню кінних змагань і вправ зі зброєю [75, с.107]. Особливо це стосується стрільби з лука, яка була популярною як у військовій

підготовці, так і в розважальних заходах. Багато ігор у Київській Русі були тісно пов'язані з язичницькими обрядами, а пізніше - з християнськими святами. Такі ігри виконували роль своєрідного містка між сакральним і повсякденним життям. Обрядові ігри, наприклад, на Купала чи Масницю, мали чіткі магичні функції.

На Масницю молодь брала участь у різноманітних змаганнях, таких як перетягування каната, стрибки через вогонь і катання на санях. Ці ігри символізували боротьбу між зимою і весною, оновлення природи та початок нового життєвого циклу. Окремі ігри, такі як хороводи, мали чітко окреслений ритуальний характер. Вони використовувалися не лише для розваг, але й для залучення божественних сил, що сприяли родючості та добробуту громади. Це підтверджується дослідженнями етнографів, які знаходять паралелі між іграми Київської Русі та сучасними українськими народними обрядами. Суспільний вплив ігор та забав на життя громади. Ігри та забави у Київській Русі мали багатогранний вплив на суспільство, забезпечуючи не лише розваги, але й сприяючи інтеграції людей у громаду. Участь у змаганнях, обрядових іграх або спільних святкових заходах допомагала формувати відчуття єдності, солідарності та взаємодії. Це особливо важливо для середньовічного суспільства, де громадські зв'язки відігравали ключову роль у виживанні.

Як зазначає Толочко у своїй праці "Київська Русь", ці заходи мали також важливу демонстративну функцію. Вони слугували способом показати силу й велич князя, його турботу про народ, а також створювали нагоду для зміцнення соціальних зв'язків між різними верствами населення [55, с.106]. Хоча багато ігор та змагань у Київській Русі були пов'язані з чоловіками, жінки також активно брали участь у різних формах розваг. Їхня участь була найпомітнішою у сезонних обрядах, зокрема в хороводах, співочих іграх та святкових дійствах. Хороводи, які виконувалися жінками та дівчатами, часто супроводжувалися ритуальними співами. Такі ігри мали символічне значення, пов'язане з природними циклами та родючістю. Наприклад, під час весняних свят дівчата водили хороводи,

висловлюючи надію на багатий урожай і щасливе заміжжя. Хороводи також виконували функцію соціалізації молоді, створюючи умови для знайомств і спілкування. Дівчата також брали участь у спільних іграх зі своїми однолітками, які мали як розважальний, так і виховний характер. Наприклад, вони грали в ігри, пов'язані зі збиранням квітів або співами, що формувало їхнє уявлення про естетичні та культурні цінності того часу.

Ігри дітей Київської Русі були важливою частиною культури, що сприяла передачі знань і навичок молодому поколінню. Ці ігри не лише розважали, але й мали виховне значення. Наприклад, ігри зі співами, такі як "Горобець" або "Котик і мишка", вчили дітей взаємодіяти в колективі, дотримуватися правил і розвивати уважність. Наприклад, ігри з використанням палиць чи м'ячів допомагали розвивати фізичну спритність, що була необхідною для майбутніх воїнів. Археологічні знахідки з давньоруських поселень підтверджують популярність дитячих іграшок. Глиняні фігурки, дерев'яні коні та пташки, а також дрібні музичні інструменти свідчать про різноманітність забав дітей того часу. У повсякденному житті селян і ремісників ігри виконували роль важливого способу відпочинку після важкої праці. Ігрові традиції у середньовічному суспільстві відображали соціальні відносини, культурні цінності й звичаї. Ігри допомагали згуртовувати громаду, а також слугували засобом передачі знань від старших поколінь до молодших.

Селяни здебільшого брали участь у простих фізичних іграх, які не вимагали складного інвентаря чи спеціальних умов. Наприклад, під час свят часто організовували перегони, метання каменів або змагання на силу. Ці забави були не лише розвагою, але й способом демонструвати свою вправність перед односельчанами. У таких іграх могли брати участь як дорослі, так і молодь, що сприяло зміцненню соціальних зв'язків у межах громади. Ремісники, які мешкали в містах, також мали свої улюблені ігри. Наприклад, під час ярмарків вони організовували різні змагання, такі як стрільба з лука чи боротьба. Це були своєрідні перерви в їхній роботі, які дозволяли відпочити, поспілкуватися з колегами й

показати свої навички. Реміснича культура тісно перепліталася з традиціями громадських розваг, де забави часто ставали частиною святкових урочистостей.

Ярмарки та святкові зібрання були важливими подіями для жителів Київської Русі. У ці дні люди збиралися разом не лише для торгівлі, але й для розваг. Ігри та забави ставали невід'ємною частиною таких заходів, створюючи атмосферу веселощів і спільності.

З прийняттям християнства у 988 році культура Київської Русі зазнала значних змін, які торкнулися і сфери ігор та розваг. Церква часто засуджувала язичницькі обряди, до яких належали багато традиційних ігор. Проте, незважаючи на це, багато з них трансформувалися та адаптувалися до нових релігійних умов. Деякі обрядові ігри, які раніше були пов'язані з поклонінням природним силам, стали частиною свят, що відзначалися у християнській традиції. Наприклад, елементи обрядів на Масницю збереглися у формі зимових гулянь перед Великим постом, хоча їхній язичницький зміст поступово витіснявся релігійною символікою.

Церква також сприяла поширенню нових форм розваг. Зокрема, до церковних свят почали приурочувати театралізовані вистави, які мали повчальний характер і розповідали біблійні сюжети. Як зазначає М. Грушевський у "Історія України-Руси", ці вистави поступово набули популярності серед населення, хоча їхня тематика суттєво відрізнялася від традиційних язичницьких ігор. Знатні верстви Київської Русі мали свої особливі розваги, які часто були пов'язані з демонстрацією багатства, статусу та впливу. Настільні ігри, такі як "тавлеї" (шахи чи їхні аналоги), стали популярними серед князів і бояр. Вони не лише забезпечували дозвілля, але й були способом показати інтелектуальні здібності та стратегічне мислення [16, с.103].

Ігри та забави Київської Русі не лише відображали повсякденне життя людей, але й відігравали важливу роль у формуванні національної ідентичності. Вони закладали основу для збереження культурних традицій, які передавалися з покоління в покоління. Ці традиції згодом стали невід'ємною частиною

українського фольклору, музики та обрядової культури. Навіть після падіння Київської Русі багато її ігрових практик продовжували існувати в адаптованій формі. Вони увійшли до арсеналу народних звичаїв, зберігаючись у пам'яті людей як цінна частина історичної спадщини.

3.3. Музика, співи та танці як частина дозвілля

Музика, співи та танці в Київській Русі продовжували розвиватися під впливом численних соціальних, релігійних і культурних факторів. Вони не лише доповнювали обрядові дії, але й створювали певні емоційні настрої, що у свою чергу стали важливою частиною повсякденного життя. Як відомо, однією з особливостей музичної культури Київської Русі було поєднання слов'янських традицій з елементами візантійської культури, що набули особливої популярності після прийняття християнства. Вплив християнської культури на музику не обмежувався лише церковними співами, а також поширювався на народні пісні та обрядові танці, що стали елементами релігійних свят, таких як Великдень, Різдво чи свята на честь святих.

Особливою частиною музичної культури Київської Русі стали ритуальні пісні, які часто виконувались як частина релігійних обрядів. Ці пісні не лише супроводжували святкування, але й виконували певну магічну функцію, допомагаючи людям залучити благополуччя, врожай чи здоров'я. Багато з цих пісень були закодовані у своєму змісті і мали певні символи, що вказували на зв'язок між людиною і божественними силами. Це дозволяє зробити висновок, що співи в Київській Русі виконували не лише емоційну функцію, а й глибоко ритуальну, з магічними елементами. Однією з важливих складових музичної культури Київської Русі були інструменти, які використовувалися як для обрядових, так і для світських цілей. Інструменти, такі як гуслі, флейти, волинка, сурми, барабани і цимбали, активно застосовувались у народних піснях і танцях. Гуслі, наприклад, були

популярними як у середовищі духовенства, так і серед простого люду. Ще однією особливістю музичної культури Київської Русі стало використання ритмічних інструментів під час святкових заходів. Використання барабанів і сурм було пов'язане з важливими урочистими моментами: вояки на великих святкуваннях часто грали на цих інструментах, що створювало атмосферу тріумфу і святкового настрою. Використання таких інструментів також мало символічне значення — вони мали оберігати від злих духів і допомагати встановленню певної гармонії на святі.

Танці в Київській Русі мали значну роль не лише у святах, а й у повсякденному житті. Спільні танці в колі чи під час процесій мали значення єднання громади та підкреслювали соціальну рівність. Відомо, що танці були частиною весільних обрядів, коли молоді виконували традиційні рухи, що символізували згуртованість і родинну гармонію. З часом роль танців зміщувалась від обрядових ритуалів до розважальної функції, і танці почали активно використовуватись під час свят. Зокрема, танці на Масляну мали символічне значення для приходу весни та родючості, а також виступали в ролі своєрідної розрядки після суворої зими. Важливість танців у таких контекстах полягала у їхній здатності зберігати та відтворювати колективні традиції, передаючи з покоління в покоління певні ритуали та уявлення про життя.

Завдяки пісням та танцям, а також інструментальним композиціям, створювався специфічний емоційний фон свят та обрядів. Водночас народна музика стала свідченням життєвих обставин людей того часу, їхньої повсякденності, розваг та культури. Так, на основі музичних та танцювальних практик можна визначити соціальну структуру того часу, а також вплив різних культур, таких як візантійська або народи кочовиків, які контактували з Київською Руссю. Продовжуючи тему музики, співів та танців у Київській Русі, варто звернути увагу на їх еволюцію в контексті соціальних змін, що відбувалися після прийняття християнства та встановлення централізованої держави. Музичне життя в Київській Русі було

багатогранним і включало як світські, так і релігійні елементи. Під впливом християнства змінювались не тільки обряди, але й характер музичних форм, що активно використовувались у літургійних діях та світських святах.

Прийняття християнства в 988 році було важливим етапом у розвитку музичної культури Київської Русі. Воно не тільки змінило релігійне життя, а й стало каталізатором для впровадження нових музичних форм і технік. Християнська церковна музика спочатку включала в себе грецькі та візантійські традиції, які поступово адаптувались до місцевих умов і стали невід'ємною частиною обрядових практик. У перші століття християнства на Русі важливими були грецькі релігійні піснеспіви та кантоси, які виконувались в храмах.

Дослідники зазначають, що, хоча християнська музика мала значний вплив, традиційні язичницькі пісні і співи залишалися популярними в народі протягом довгого часу. Це зберігало культурну та ритуальну спадщину, а також допомагало зв'язати нові християнські ритуали з старими обрядовими практиками. Музика в церквах Київської Русі поступово стала дуже важливою складовою частиною церковного життя. Головним інструментом став спів, зокрема церковний хор, який виконував псалми і канти. Ці твори не тільки супроводжували літургії, але й допомагали створити відповідну атмосферу духовного піднесення для віруючих. Окреме місце у релігійних обрядах належало співам під час великих церковних свят, таких як Великдень, Різдво, Богоявлення, на яких виконувались молитви, що мали сакральне значення для віруючих. Одночасно, християнський вплив змусив змінити характер музики та співів, підвищивши їх ритуальну та обрядову значущість. Це можна бачити у розвитку літургійного співу на Русі, де піснеспіви ставали більш структурованими і виконувались за чітким ритмом і мелодією.

Засобом музичного вираження в повсякденному житті мешканців Київської Русі були народні пісні, які супроводжували усі значущі етапи життєвого циклу. У народній музиці активно використовувались пісні, що виконувались як індивідуально, так і в групах, і часто супроводжувались танцями. Так, під час весіль,

святкових заходів або релігійних свят виконувались специфічні пісні, що мали свої тематичні особливості і допомагали учасникам заходу передати радість, надію або подяку богам за врожай.

Водночас, народна музика Київської Русі була розгалуженою і включала різноманітні жанри. Зокрема, відомими були пісні на теми кохання, праці, обрядові пісні, а також весняні та осінні пісні, що мали за мету забезпечити благополуччя і гармонію в житті людей. Відомо, що пісні були однією з основних форм співу в селах, де люди збирались після важкого дня для того, щоб спільно відпочити, співати і танцювати. Пісні часто виконувались під акомпанемент гуслів, волинки чи барабана. Під час свят, таких як Масляна, Іван Купало чи жнива, пісні і танці були невід'ємною частиною святкувань і обрядів, що мали як магічне, так і культурне значення.

Танці мали надзвичайно важливу роль в культурному житті Київської Русі. Вони були тісно пов'язані як з релігійними, так і з народними святами. Танці мали виражену ритуальну функцію і виконувались під час урочистих подій. Відомо, що народні танці зазвичай відбувались у колі, що символізувало єдність і гармонію між людьми. Танці виконувались під час святкових обрядів і часто мали конкретне значення, яке відображало цикли природи або ритуальні моменти, пов'язані з добробутом громади. Наприклад, танці на святкуванні Масляної були частиною ритуалу, що відзначав прихід весни, і символізували відродження природи. Крім того, танці активно використовувались під час весільних обрядів, що супроводжувались піснями, що мали магічний і символічний характер. Танці на весіллях мали свою специфіку і виконувались для того, щоб забезпечити добробут майбутнього подружжя. Складні соціальні, релігійні та культурні процеси тієї епохи значною мірою вплинули на розвиток і використання музичних форм у повсякденному житті населення. Пісні, музика та танці не лише були важливою частиною свят, обрядів і ритуалів, але й значною мірою сприяли соціалізації, формуванню соціальних зв'язків і взаємодії між різними верствами населення.

Для людей того часу важливою була також ритуальна функція музики. Вона не лише супроводжувала урочисті моменти в житті людини, але й допомагала встановити контакт із духовним світом. Збереження і розвиток народних пісень і танців у Київській Русі свідчить про те, що музична культура була глибоко пов'язана з духовним і соціальним життям громад. Дослідник О. О. Дядечко у своєму дослідженні "Музичні інструменти Давньої Русі" зазначає, що пісні і танці стали невід'ємною частиною ритуалів, що допомагали підтримувати соціальну стабільність і відповідали за моральне виховання молоді [17, с.104].

Важливо, що серед інших європейських країн Київська Русь відзначалась своєю здатністю зберігати традиції і одночасно адаптувати нові культурні впливи, включаючи християнські елементи в повсякденне життя. Незважаючи на те, що основним музичним інструментом в церковному середовищі були голоси, для супроводу обрядових і народних пісень використовувалися різноманітні інструменти. Одним з найпопулярніших інструментів був гуслі — традиційний струнний інструмент, що використовувався як для релігійних співів, так і для світських пісень. Відзначалося, що гуслі мали великий вплив на формування музичних традицій Київської Русі. Вони стали популярними не лише серед народу, але й у середовищі князів і їх придворних.

Дослідники відзначають, що святкові танці і пісні допомагали не тільки створювати атмосферу свята, але й забезпечували певну соціалізацію. Вони слугували важливим інструментом для зміцнення соціальних зв'язків, адже брали участь в таких обрядових актах майже всі члени громади. Танці, що виконувались на святах, не лише доповнювали музичну складову святкування, але й були носієм культурних і ритуальних значень. У Київській Русі музика виконувала важливу роль не лише в релігійних обрядових практиках, а й у повсякденному житті, забезпечуючи певний соціальний і комунікативний зв'язок. Традиційно пісні виконувались не лише для емоційного піднесення, але й для виконання певних обов'язків у процесі трудової діяльності або святкових подій. Зокрема, в піснях

часто відображалися різні аспекти сільського життя: від обробки землі до родинних стосунків і культурних традицій.

Висновок до розділу 3

Розділ 3 дає об'ємне уявлення про те, яким було дозвілля в Київській Русі, і показує, що воно не існувало окремо від релігійних уявлень, соціальної структури, побуту та мистецьких традицій. У кожному підпункті проступають важливі деталі. Особлива увага приділена святкам, які визначали річний цикл і були основою дозвілльєвого життя. Коляда, Купала, Масниця, весільні й поховальні обряди — усе це не лише святкові події, а спосіб переживати рік разом, відзначати зміни природи, готуватися до нового етапу життя. Такі обряди мали магічний, соціальний і виховний зміст. У тексті добре видно, що свята були своєрідним "комунікативним центром" громади: через спільні пісні, вогняні ритуали, танці, оброки й театралізовані дійства люди зміцнювали зв'язки, підтримували традиції та навчали молодших поколінь.

Окремий пласт займає тема життєвих обрядів — народження, шлюб, поховання. Вони формували уявлення про порядок і безпеку, давали людям відчуття зв'язку з родом і предками. Дослідження показує, що ритуали були складними й багатоступеневими, включали не лише символічні дії, а й співи, танці, обрядові страви, дари та рольові дійства. Це робило обряди одночасно духовним і соціальним явищем. Висвітлюється момент християнізації, яка привнесла в дозвілля нові форми. Розділ показує, що християнські свята не витіснили попередні практики, а наклалися на них, утворивши складний культурний синтез. Різдво успадкувало елементи Коляди, Великдень увібрав символіку весняного циклу, Івана Купала залишилося з давніми обрядами, хоч і отримало нове тлумачення. Через це дозвілля Київської Русі набуло подвійної природи: духовної та земної, сакральної й побутової.

У розділі подано широку картину того, якими були ігри та забави. Ігри розглядаються не як легковажна частина життя, а як соціальний механізм, що виховував, згуртовував і навчав. Фізичні ігри — боротьба, змагання зі списами, стрільба з лука, біг — допомагали розвивати силу, витривалість і навички, важливі для воїнів. Текст підкреслює, що ці форми дозвілля мали особливу вагу для молоді й часто організовувалися під час свят. Настільні ігри, описані у цьому ж підпункті, були поширені серед еліти. Тавлеї, подібні до шахів, виступали не тільки розвагою, а й способом демонстрації інтелекту, успадкованим частково від Візантії. Цей сюжет показує, що дозвілля Русі не було замкненим: воно реагувало на зовнішні впливи, запозичувало нові форми, адаптувало їх до своїх потреб. Окреме місце займають сезонні обрядові ігри, пов'язані зі святами. Вони несли магічний зміст і розкривали зв'язок людей із силами природи. Веснянки, купальські забави, масничні змагання — усе це мало не тільки веселий характер, а й глибоку символіку родючості, здоров'я, відродження. Ігри виконували функцію переходу, очищення, подолання старого, підготовки до нового.

Дуже цінний момент у розділі — увага до дитячих ігор. Через іграшки, рухливі забави, пісеньки й прості ролі діти засвоювали моделі поведінки, справедливості, командності, послідовності і моральні норми. Археологічні знахідки іграшок — глиняних фігурок, дерев'яних коней, брязкалець — показують, що дитячий світ був різноманітним і важливим.

Докладно висвітлено музичну культуру, співи й танці, які були невід'ємною частиною дозвілля. Музика супроводжувала всі значущі події — від народження до поховання — і виконувала одночасно естетичну, ритуальну та комунікативну функції. Народні пісні відображали життя, працю, любов, мрії та вірування. Були пісні аграрні, весільні, колядкові, величальні, обрядові — усі вони передавали досвід і мудрість поколінь. Серед інструментів найбільше значення мали гуслі, сопілки, волинка, сурми, барабани. Гуслі зображаються як універсальний інструмент, що поєднував духовне й світське, спів і молитву, історію й

повсякденність. У тексті є важлива думка про те, що музика була способом спілкування з вищими силами — це додає уявленню про дозвілля містичного виміру. Водночас описано і вплив християнства, яке привнесло до музики літургійні піснеспіви, візантійські мотиви та хорову традицію. З часом вони почали співіснувати з народними мелодіями, створюючи складний культурний ландшафт. Танці розглянуті як форма єднання. Хороводи, весільні танці, танцювальні обряди на Масляну, Купала чи під час жнив відображали не лише радість, а й соціальні функції: знайомства, виховання молоді, зміцнення громади. Танці були символом колективності, взаєморозуміння й ритму життя. У підпункті також розкривається важлива думка про те, що музика і танці були способом збереження традицій і формування соціальних ролей. Через спільні співи та ритмічні рухи громада навчалася співпраці, погодженості та взаємної підтримки.

У цілому розділ 3 створює багатогранне уявлення про дозвілля Київської Русі й показує, що воно було глибоко вплетене в релігійні практики, соціальні стосунки та природний цикл. Дозвілля не було другорядною сферою — навпаки, воно формувало характер громади, давало відчуття єдності, виконувало виховну функцію й підтримувало духовний баланс. У ньому проявлялися народні уявлення про красу, гармонію, сміх, силу, творчість і священність. Розділ демонструє, що у Київській Русі дозвілля було різноманітним: святковим, ритуальним, побутовим, інтелектуальним, музичним, ігровим. Воно поєднувало високі та народні форми, сакральне й земне, індивідуальне та колективне. Завдяки цьому у культурі сформувався унікальний синтез, який зберігся в українських традиціях до сьогодні — у піснях, танцях, святах, іграх і багатій обрядовості.

РОЗДІЛ 4

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ВИЧЕННЯ ДОЗВІЛЛЕВОЇ КУЛЬТУРИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

4.1. Археологічні матеріали про дозволя населення

Археологічні матеріали є одним із найважливіших джерел для дослідження повсякденного життя і дозволя населення Київської Русі. Саме вони дозволяють побачити не лише офіційну, а й "людяну" сторону історії — те, як люди відпочивали, розважалися, грали, святкували й творили. Якщо літописи зосереджуються на князях, війнах і політиці, то археологія відкриває інший вимір — духовно-побутовий, де відбувалося справжнє життя громади. Як зазначає Володимир Ричка у своїй праці "Культура Київської Русі", археологічні артефакти відтворюють мовчазні сторінки історії — побут, звичаї, обряди та дозволя [62, с.106].

Однією з найцікавіших категорій археологічних знахідок є предмети, пов'язані з іграми. У Києві, Чернігові, Новгороді, Переяславі, Шестовиці й Володимирі археологи неодноразово знаходили кістяні гральні кості, жетони, фішки, а також частини настільних ігор. Ці артефакти свідчать, що ігри були важливою частиною життя як знаті, так і простих мешканців. Археолог Олександр Моця у монографії "Київська Русь: побут і традиції" зазначає, що ігрові знахідки вказують не лише на наявність розваг, а й на те, що середньовічне суспільство мало потребу в інтелектуальних формах спілкування та відпочинку [53, с.105]. У культурних шарах Києва знайдено численні кості для гри в "тавлі" — попередниці нард і шахів. Схожі предмети зафіксовані в Новгороді та Полоцьку, що свідчить про поширення цієї гри на всій території Русі. Ірина Стрельник у праці "Ігри давнього населення України" пише, що подібні ігри мали не лише розважальний, а й виховний характер: вони розвивали логіку, увагу, стратегічне

мислення. Це особливо важливо для дружинників, які мали тренувати розум нарівні з тілом [71 с.106]. У Чернігові в кургані "Чорна могила" археологи виявили набір кістяних астрагалів, які використовувалися як гральні кістки. Відомий археолог Михайло Брайчевський у книзі "Київська Русь" зазначає, що такі артефакти часто супроводжували поховання воїнів, адже гра символізувала не лише розвагу, а й долю, ризик і мужність — риси, що цінувалися в дружинному середовищі. У Переяславі знайдено дерев'яні та глиняні фішки, на яких вирізьблені символічні знаки. Історик Сергій Кульчицький у праці "Міста Київської Русі: економіка та культура" вважає, що подібні ігри могли мати й обрядовий зміст — вони поєднували елементи гри, гадання та спілкування із силами природи. Ігрова культура Київської Русі була не лише розвагою, а й формою соціальної взаємодії: у грі люди об'єднувалися, спілкувалися, вчилися чесності та взаємоповазі [33, с.103].

Археологічні знахідки також свідчать про високу роль музики в дозвіллі населення Русі. У різних регіонах — від Києва до Галичини — знайдено численні музичні інструменти: гуслі, сопілки, бубни, роги, дерев'яні свистки. У Новгороді було відкрито гуслі з різьбленням, подібні інструменти знаходили і в Чернігові. Дослідниця Оксана Дядечко у праці "Музичні інструменти Давньої Русі" пише що, музика супроводжувала всі сторони життя — від релігійних свят до простих сільських гулянь. Вона була засобом об'єднання громади і джерелом радості [17, с.104]. Матеріали демонструють, що музика була не лише розвагою, а й мистецтвом. У Новгороді знайдено дерев'яні гуслі довжиною близько 70 см із отворами для струн, а в Чернігові — кістяні фрагменти дудок і флейт. Ірина Зінків у статті "Середньовічні археологічні музичні інструменти з території України" зазначає, що більшість інструментів належать до духових та струнних типів, а їхня орнаментация свідчить про високий рівень художнього смаку. Музика, ймовірно, супроводжувала свята, ярмарки, весілля та інші спільні події, роблячи їх більш емоційними й гармонійними [21, с.104]. Археологічні матеріали також свідчать, що музика мала соціальне значення. Вона об'єднувала людей різних станів — від князів

до ремісників. На княжих бенкетах грали професійні музики — скоморохи, які виконували веселі пісні та сценки. Як пише Олена Русина у праці "Духовні основи культури Київської Русі", скоморохи були носіями народного гумору, а їхня творчість показує, що навіть у середньовічній Русі існувала розвинена розважальна культура. Знахідки дзвіночків, бубнів і шумових інструментів підтверджують існування рухомих театралізованих вистав і народних процесій [66, с.106]. Завдяки багатьом знахідкам, можна зрозуміти, як виглядали давньоруські свята — події, які поєднували розваги, музику, спілкування та спільну трапезу. Розкопки у Києві, Переяславі, Володимирі й Чернігові засвідчують наявність великих площ, де відбувалися ярмарки та народні гуляння. Під час розкопок біля Десятинної церкви у Києві археологи виявили залишки великої кількості керамічного посуду, кісток свійських тварин і уламків імпортованих амфор. Це свідчить, що поблизу храму проводилися масові бенкети, імовірно, на честь церковних або державних свят. Михайло Брайчевський у своїй книзі "Київська Русь" зазначає, що бенкети були не лише способом спілкування, а й соціальним явищем, де проявлялася єдність громади. Тут князі, бояри й прості люди могли бути разом, розділяючи хліб і пісню [4, с.103].

Велике значення мали й свята. Свята в Київській Русі поєднували релігійні та народні елементи. Християнські урочистості нерідко накладалися на давні язичницькі звичаї, зберігаючи атмосферу радості й розваг. Археологічні свідчення — кістки жертвних тварин, уламки посуду, прикраси — показують, що в основі святкових трапез лежали давні традиції. Наталія Кравченко у книзі "Народні свята та дозвілля в історії України" підкреслює, що "церква не знищила народні форми святкування, а поступово наповнила їх новим змістом. Тому археологічні пам'ятки зберігають подвійний — язичницький і християнський — характер дозвілля [32, с.104]. У великих містах свята часто супроводжувалися театралізованими виставами. Хоча самі декорації не збереглися, археологи знаходять речі, які свідчать про театралізовані дійства: маски, дзвіночки, бубни, дерев'яні фігурки. Як

пише Юрій Левчук у праці "Сміхова культура Київської Русі", скоморохи стали посередниками між серйозним і веселим, між релігією і народною забавою [38, с.105]. Їхні виступи були не лише розвагою, а й формою морального впливу. Театральні елементи виявляються навіть у релігійних обрядах: процесії, святкові ходи, співи мали певну постановочність і художню виразність.

Бенкети вищої знаті також мали соціально-культурне значення. У літописах згадується, що князі влаштовували урочисті застілля після великих перемог чи укладення союзів, а археологічні знахідки підтверджують ці описи. У курганах знатних воїнів часто знаходять дорогий посуд, келихи, залишки страв і напоїв. Це не просто свідчення матеріального добробуту — це відображення культури святкування. Як зазначає Андрій Домбровський у монографії "Київська Русь і світ середньовічної Європи", бенкет був моделлю світу — у ньому поєднувалися ієрархія, ритуал, мистецтво і спілкування [18, с.104].

Величезну інформацію про дозвілля дають археологічні знахідки дитячих іграшок. У Києві, Переяславі, Вишгороді та Чернігові археологи виявили безліч глиняних і дерев'яних фігурок — тваринок, птахів, коней, воїнів. Найвідомішими є свищики у формі півників і качок, які виконували одночасно роль іграшки й музичного інструменту. У статті Ірини Зінків "Середньовічні археологічні музичні інструменти з території України" [21, с.104]. зазначено, що подібні свищики могли використовуватися як дитячі сопілочки або як частина святкових обрядів. Знахідки дитячих іграшок показують, що дозвілля у Київській Русі починалося змалку. Діти грали в рухливі ігри, навчалися наслідувати дорослих, розігруючи побутові або військові сцени. Глиняні фігурки були простими, але мали символічне значення: вони часто зображували коня — уособлення сили, або птаха — символ волі. У багатьох поселеннях знайдено іграшкові колісничі, що свідчить про ранні спроби механічної гри. У Переяславі під час розкопок знайдено майстерні, де, ймовірно, виготовляли іграшки. Це доводить, що такі вироби мали сталий попит. Їхні виробники також були частиною дозвілля. У культурних шарах Києва, Чернігова й Любеча

знайдено залишки стріл, списів, щитів, кінської зброї — речей, які могли використовуватися не лише у війні, а й під час тренувань. Історик Ігор Щербак у книзі "Київська держава: влада і культура" зазначає, що військові ігри — це спосіб виховання молоді у дусі честі, сили та взаємопідтримки. Такі заняття мали подвійне значення: з одного боку — підготовка до бою, з іншого — форма відпочинку й розваги [79, с.107]. У літописах описуються кінні змагання, стрільба з лука, боротьба — усе це мало глибокі корені в народній культурі. Археологічні свідчення підтверджують ці описи: у місцях давніх поселень знайдено спеціальні майданчики з твердим ґрунтом, де, ймовірно, відбувалися ігри чи змагання. У Чернігові археологи дослідили територію біля дитинця, де виявлено сліди кінських копит і уламки зброї, які могли залишитися після турнірів. Молодь сприймала участь у змаганнях як честь і можливість проявити себе перед громадою. Це показує, що фізична культура й дозвілля у Русі тісно перепліталися.

Завдяки розкопкам, з'являється можливість реконструювати просторову організацію дозвілля у давньоруських містах. На багатьох пам'ятках — у Києві, Переяславі, Чернігові — виявлено відкриті площі, майдани, де збиралися люди. Ці місця виконували роль ринків, місць торгівлі, свят, ігор і навіть вистав. Як зазначає Андрій Домбровський, у середньовічному місті дозвілля не було приватною справою — воно мало публічний характер і сприяло формуванню спільноти [18, с.104].

Площі біля княжих дворів або храмів часто ставали центром міського життя. Саме тут проводили ярмарки, святкові обряди, зустрічі послів. Археологічні дані з Подолу в Києві підтверджують, що тут відбувалися масові зібрання. Знайдено дерев'яні настили, рештки лав і крамниць, які могли служити місцем відпочинку і спілкування. Мистецтво й ремесло у Київській Русі часто виходили за межі утилітарності й ставали способом самовираження та відпочинку. У культурних шарах Києва, Чернігова, Володимира та Любеча знайдено безліч прикрас — сережки, персні, підвіски, намиста, гребені, які не лише прикрашали людину, а й

несли естетичне задоволення. Володимир Ричка зазначає, що давньоруський майстер творив не лише з користю, а й для краси, і в цьому проявляється духовна сутність його праці. Прикраси часто виготовлялися у вільний від роботи час і мали елементи гри та фантазії [62, с.106]. Наприклад, у Переяславі археологи знайшли мініатюрні фігурки птахів і коней, вирізьблені з кістки, які не виконували жодної практичної функції. Це, ймовірно, були своєрідні "сувеніри" або амулети, які створювалися для задоволення. Такі дрібні вироби відображають прагнення людей до краси навіть у буденності. Як підкреслює Ганна Сидоренко у праці "Культура та соціальні практики ранньої Київської Русі", археологічні пам'ятки показують, що у середньовічній людині вже визріло розуміння дозвілля як творчого часу [68, с.106].

У багатьох містах Русі — Києві, Чернігові, Полоцьку — існували ремісничі квартали, де майстри працювали не лише заради заробітку, а й задля мистецтва. Вишивання, різьблення, гончарство часто мали характер художнього дозвілля, у якому людина поєднувала працю і насолоду. Зразки кераміки, знайдені археологами на Подолі, свідчать про високу естетичність побутових речей: глечики, миски й кухлі прикрашені орнаментом, виконаним із фантазією. Це свідчить, що мистецтво не було відокремленим від життя — воно входило до повсякденного дозвілля.

У Київській Русі дозвілля мало глибокий зв'язок із релігією та традиціями. Археологічні знахідки підтверджують, що багато свят мали обрядовий характер. Кістки тварин, залишки жертovníків, посуд і прикраси, знайдені біля стародавніх святилищ, свідчать про поєднання дозвільних і ритуальних практик. Так, у Шестовиці археологи виявили рештки жертovníчного вогнища з кістками коней і великої рогатої худоби, що, ймовірно, було частиною святкування або поминального ритуалу. Як зазначає Наталія Кравченко "Народні свята та дозвілля в історії України", у давніх слов'ян святкування завжди мало двоїсту природу — веселощі поєднувалися з духовним очищенням. Навіть після хрещення Русі багато язичницьких обрядів збереглися у вигляді народних гулянь, колядок і веснянок [32,

с.103]. Археологічні матеріали — музичні інструменти, глиняні свищики, обрядовий посуд — допомагають зрозуміти, як тісно поєднувалися святковість і духовність у житті людей.

Кожна знайдена гральна кістка, глиняний свищик чи гуслі — це фрагмент історії людських емоцій. Як зазначає Олександр Моця "Київська Русь: побут і традиції", через археологічні артефакти ми можемо побачити не лише технологію, а й психологію людини того часу [53, с.105]. Наприклад, набір фішок або астрагалів — це не просто гра, а спосіб мислення: вміння ризикувати, змагатися, перемагати. Так само музичні інструменти — це не лише предмети, а вираження потреби в гармонії. Археологія показує, що вже у X–XI ст. на Русі існувало розуміння краси, радості й творчого самовираження як необхідних частин життя. Ігор Щербак у книзі "Київська держава: влада і культура" вважає, що вміння радіти було ознакою сили духу, і саме воно допомагало суспільству виживати в суворих умовах [79, с.107]. Археологічні джерела особливо цінні тим, що вони не проходили через фільтр літописців. Вони показують життя простих людей — ремісників, воїнів, дітей, жінок. Іграшки, кераміка, музичні інструменти, предмети побуту — це речові документи культури дозвілля, створені не за наказом князя, а з власної потреби людини у відпочинку та радості. Саме тому археологічні матеріали дають більш "щиру" картину середньовічного дозвілля, ніж письмові джерела.

Через археологічні матеріали можна простежити соціальний вимір дозвілля. Ігри й бенкети об'єднували різні верстви — від князів до ремісників, музика звучала і в палацах, і на ярмарках. Володимир Ричка підкреслює, що дозвілля було способом комунікації — воно зрівнювало людей у радості [62, с.106]. Це підтверджують археологічні знахідки з Подолу в Києві, де поруч із ремісничими майстернями знайдено предмети дозвільного вжитку — фішки, дитячі іграшки, свистки. Такі знахідки показують, що дозвілля було не привілеєм еліти, а спільною рисою всієї культури. Ганна Сидоренко зазначає, що саме через спільне святкування формувалася колективна ідентичність русичів "Культура та соціальні практики

ранньої Київської Русі" [68, с.106]. У цьому сенсі дозвілля виконувало важливу соціальну функцію — воно створювало зв'язки між людьми, виховувало співчуття, спільність і повагу.

4.2. Дані літописів та писемних джерел про дозвіллєві практики

Писемні джерела Київської Русі — передусім літописи, хроніки, життя святих, проповіді та повчання — є надзвичайно цінним матеріалом для розуміння того, як мешканці Русі проводили свій вільний час, якими були їхні свята, розваги й духовні практики. На відміну від археологічних знахідок, які дають речові свідчення, літописи дозволяють почути "голос епохи" — спостереження сучасників, їхні оцінки, ставлення до відпочинку, свят, пісень і веселощів.

Найважливішим джерелом для дослідження культури дозвілля є "Повість минулих літ" (ПМЛ) — літопис, укладений близько 1113 року в Києво-Печерському монастирі, який охоплює події від легендарного заснування Русі до початку XII століття [55, с.106]. У ньому неодноразово згадуються ігри, свята, народні гуляння, бенкети та обряди, що мали ознаки дозвілля. Так, у розповіді про князя Володимира Святославича літописець описує його любов до святкувань і розваг: "І любив Володимир дружину свою, і бенкетував з нею, і любив музику, і співців, і танці". Цей уривок показує, що при дворі існувала розвинена культура спільного святкування, у якій поєднувалися християнські та давні традиції.

Як зазначає академік Петро Толочко у праці "Київська Русь" що, літопис не лише історія подій, а й енциклопедія побуту: у ньому збереглося багато деталей повсякденного життя, що відображають настрої епохи [75, с.107]. Саме через літописи ми бачимо, як формувався новий тип культури — у якій свято мало і релігійне, і соціальне значення. У Повісті минулих літ згадуються також народні ігри та змагання. Під 1071 роком літопис описує, як "люди на торгах грали, і

співали, і плясали" [55, с.106]. Це коротке речення є свідченням існування публічних свят і ярмаркових розваг.

Інший цінний пласт писемних джерел — це повчання та проповіді, у яких духовенство зверталось до теми відпочинку, веселощів і моральних меж. Найвідоміший текст — "Повчання Володимира Мономаха" (XII ст.), де князь радить дітям "не лінуватися, ні пиячитися, ні без діла сидіти, але в усьому мати міру [51, с.105]. Тут дозвілля постає як частина морального життя: воно дозволене, але повинне бути розумним, без надмірностей. Мономах закликає не до суворої аскези, а до гармонії — працювати, але й радіти, підтримувати дружину, вітати гостей, робити добро. Як пише історик Наталія Яковенко у книзі "Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України", у Повчанні Мономаха відображені перші риси європейського типу дозвілля — коли відпочинок поєднується з духовністю і самовихованням [81, с.107]. Подібну думку висловлює і Митрополит Іларіон у "Слові про Закон і Благодать" Хоча цей текст має богословський характер, у ньому простежується позитивне ставлення до радості як прояву Божої благодаті: "возрадуємося і возвеселімся в Господі" [11, с.103].

Отже, дозвілля у християнському розумінні не заперечувалося, воно просто набувало нового сенсу — як духовний спочинок і вдячність Богу.

Після прийняття християнства народні свята почали переплітатися з церковними. Як зазначає Олена Русина "Духовні основи культури Київської Русі" церква не відкидала свято як явище, вона намагалася його впорядкувати, замінити язичницькі образи християнськими [66, с.106]. Саме тому в літописах XI–XII ст. поряд з описом церковних свят ми зустрічаємо народні гуляння, колективні трапези, співи — елементи старої культури, які отримали новий зміст. У літописах Київської Русі бенкет і трапеза виступають не лише як частина побуту, а й як важливий соціальний ритуал. "Повість минулих літ" неодноразово згадує, як князі влаштовували бенкети після військових походів чи важливих угод. Під 996 роком літопис описує, як Володимир Святославич "роздав їжу й питво людям на торгу, і

веселилися вони три дні [55, с.106]. Цей опис має не просто побутовий характер — він відображає ідею колективного свята, щедрості, взаємності. Бенкети були засобом політичної комунікації, але також і формою дозвілля. Під час трапез співали, грали на гусях, розповідали перекази. Літописець не засуджує такі розваги — навпаки, у його тексті вони подані як природна частина життя князя і дружини. Як підкреслює історик Михайло Брайчевський у праці "Утвердження християнства на Русі", у ранніх літописах християнський і язичницький світогляди співіснують, тому свято й бенкет є не гріхом, а виявом щедрості й людяності.

Літописи зберегли й відомості про тілесні, змагальні форми дозвілля — кулачні бої, кінні змагання, полювання, військові ігри. У "Житті Феодосія Печерського" розповідається, як молодий Феодосій у дитинстві "не ходив на ігри з отроками, а шукав тиші, що свідчить про те, що ігри були звичним явищем серед молоді [20, с.103]. Про масові народні ігри згадує і "Києво-Печерський патерик", де описано, як у дні свят: люди веселилися на торгах, гравці ж били в бубни, а інші співали [25, с.103]. Полювання, мисливські виїзди, риболовля також розглядалися як шляхетні форми дозвілля. У літописах неодноразово згадується, як князі "їхали на ловитву" зі своєю дружиною. Це не лише спосіб добути їжу, а й соціальний ритуал. Як пише П. Толочко, полювання було символом влади, але водночас і відпочинком — це давало змогу князю показати свою силу, мужність і щедрість [75, с.107].

Літописи Київської Русі не лише фіксують події державного рівня, а й зберігають сліди народних свят і звичаїв, які супроводжували повсякденне життя людей. У них ми бачимо, як язичницькі обряди поступово адаптувалися до християнської культури, але не втрачали своєї веселої, спільотної сутності. У Повісті минулих літ під 980 роком є відома згадка про встановлення Володимиром капищ із шістьма головними богами. Цей опис дозволяє реконструювати світ язичницьких свят, які передували християнським. Після хрещення Русі язичницькі свята не зникли, а змінили свій зміст. У літописах XII ст. є згадки про "празники"

— дні, коли "люди сходилися, співали, і їли, і веселилися [55, с.106]. Так, у "Києво-Печерському патерику" згадується, що під час великих свят навіть ченці дозволяли собі розділити трапезу з братією і слухати спів [25, с.104]. Це свідчить, що свято залишалося часом радості, єдності та дозвілля. Як зауважує історик Наталія Яковенко "Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України", свято у Київській Русі не було лише релігійним актом — воно було соціальним інститутом, що об'єднував громаду і водночас формував ритм життя. У цьому контексті навіть церковні урочистості мали ознаки світського дозвілля: спільні трапези, співи, обмін дарами [81, с.107].

Писемні джерела зберегли безліч згадок про співців і гусярів — мандрівних музикантів, які виступали на княжих дворах і під час свят. Про музику і співи згадують і церковні автори. У "Житті Феодосія Печерського" розповідається, що святий не схвалював "пісень і гудіння", але саме це свідчить, що така практика була поширеною [20, с.104]. Олена Русина "Духовні основи культури Київської Русі", пояснює, що церква прагнула не стільки викоринити веселощі, скільки надати їм духовного сенсу [66, с.106]. Пісня з часом стала не лише розвагою, а й способом молитви — так з'явилася традиція духовного співу. У цьому перехідному стані — між язичницькою піснею і церковним співом — народжується оригінальна давньоруська музична культура. У "Києво-Печерському патерику" згадується, що під час богослужінь весь народ співав на хвалу Божу. Цей спільний спів мав не лише релігійний, а й соціальний характер — він об'єднував громаду в єдиному ритмі радості [25, с.105].

Писемні джерела дозволяють зазирнути і в дозвілля еліти. Князівські бенкети, полювання, музичні вечори — усе це було невід'ємною частиною придворного життя. Михайло Брайчевський у праці "Утвердження християнства на Русі" зазначає, що полювання мало двоїсту природу — воно було і обрядом, і відпочинком, і випробуванням мужності [4, с.103].

Князівські бенкети часто супроводжувалися виступами скоморохів — мандрівних акторів, музикантів і жартівників. Хоча церква ставилася до них неоднозначно, їхня популярність була величезною. У писемній традиції Київської Русі простежується цікаве співіснування двох підходів до дозвілля: народного, який визнає право на веселощі, і церковного, що прагне встановити межі радості. Проповіді Климента Смолятича, Кирила Туровського та інших авторів XII ст. часто застерігають від "гулянь і марнослів'я", проте вони не заперечують саму потребу відпочинку. У результаті християнська Русь виробила власну модель дозвілля: народні традиції не знищувалися, а "охрещувалися". Язичницьке Купала стало Іваном Хрестителем, Коляда — Різдвом, Масниця — передвеликоднім святом. Про ці перетворення писали як літописці, так і духовні автори, розуміючи, що свято — це природна частина людського життя, яку неможливо викоринити, але можна переосмислити.

Писемні джерела Київської Русі дають надзвичайно багатий матеріал про дозвіллі практики того часу. Вони показують, що дозвілля не було випадковим чи "гріховним" явищем, а становило органічну частину культури. Народні свята, пісні, ігри, полювання, бенкети — усе це описано літописцями як природні складові життя.

4.3. Іконографічні та художні зображення дозвілля у мистецтві

Візуальні пам'ятки Київської Русі — мозаїки, фрески, ікони, ювелірні вироби, різьблення — є важливим джерелом відомостей про світогляд, звичаї та дозвілля людей давньоукраїнської держави. Вони не лише ілюструють релігійні сюжети, а й відображають побутові сцени, моменти радості, гри, спілкування, тобто ті аспекти життя, які в письмових джерелах часто залишаються поза увагою. У храмах поруч із сценами зі Святого Письма зустрічаємо фрески, що зображають музику, танок,

гру, застілля. Це поєднання показує, що для русича духовне життя не протиставлялося радості, співу чи красі — навпаки, усе це становило єдність.

Найбільш вражаючим свідченням багатства духовного й світського життя Київської Русі є фрески Софії Київської, створені за князя Ярослава Мудрого. Вони охоплюють понад 3000 м² настінного живопису, який, крім біблійних сюжетів, містить і побутові сцени. У центральній частині собору зображено грандіозну композицію "Євхаристія", а поруч — цикл сцен, що ілюструють царський бенкет. У ньому мистецтвознавці вбачають не лише релігійну алегорію, а й зображення княжого дозвілля: застілля, музика, гра на струнних інструментах, рух у танці. Цей цикл є унікальним — це перше в українській іконографії відтворення сцени, близької до придворного життя. У ній видно не лише сакральний, а й побутовий сенс — атмосферу радості, спілкування, свята. Сцена бенкету з Софії Київської відображає важливий аспект культури Русі — спільну трапезу як форму дозвілля і соціальної єдності. На фресках видно музикантів із гусями, келихи, наїдки, жести розмови — тобто зображено реалії придворного побуту XI ст.

У XII ст. в київських храмах з'являються нові іконографічні акценти, де помітна людяність і побутова конкретність. Фрески Кирилівської церкви зберегли не лише релігійні образи, а й сцени, де люди зображені в русі, з емоціями, у спілкуванні. У фрагментах композиції "Страшний суд" видно музикантів з арфами, що супроводжують процесію — це художнє відображення традиції супроводу урочистостей музикою. Кирилівська церква демонструє демократичну рису мистецтва Русі — увагу до людини, до її почуттів і дій. Навіть у сакральному контексті художники не цуралися показати радощі, спокій і відпочинок. Подібні елементи мають і фрески Михайлівського Золотоверхого собору, де збереглися фрагменти з музикантами, що грають на трубах і арфах. Ці сцени не випадкові — вони пов'язані з біблійними мотивами "хвали Господу на струнах", але водночас є художнім відтворенням музичного дозвілля князівської еліти. Як зазначає О. П. Пахльовська "Середньвічна культура київської Русі", у Києві мистецтво фрески

було не лише богослов'ям у фарбах, а й хронікою побуту. Через нього видно, що естетика радості й краси була органічною частиною духовного світу русича [56, с.106]. Окрім настінного живопису, важливими джерелами з історії дозвілля є ілюстровані рукописи, що побутували при княжих дворах. Найвідоміший з них — Радзивіллівський літопис але базується на давньоруських зразках, який містить понад 600 мініатюр. На одній з мініатюр, що зображає "Бенкет у князя Володимира", видно музикантів із гусями, людей за столом, келихи з напоями — це своєрідна "візуальна енциклопедія" дозвілля того часу. А. П. Москаленко у роботі "Матеріальна культура" зазначає, що художники відтворювали світ не лише церковний, а й людський — вони фіксували радості, зустрічі, навіть жарти. Дозвілля населення Київської Русі відображене не лише у фресках та мініатюрах, а й у дрібних формах декоративно-ужиткового мистецтва. Ювелірні вироби, різьблення по кістці, металу чи дереву, прикраси та побутові предмети несуть на собі багатий іконографічний шар — сцени бенкетів, танців, музикантів, мисливських або ігрових моментів. Орнаментальні й сюжетні мотиви на прикрасах і предметах побуту є відображенням світського світу русича [52, с.105]. У них присутні сцени розваг, святкувань, спільної трапези, музики. Дослідниця вказує, що навіть релігійні речі — енкаліпії, хрести, браслети — нерідко містять мотиви виноградної лози, птахів, музикантів, які символізують не тільки рай, а й радість земного життя.

Яскраві приклади таких зображень знайдено під час археологічних досліджень у Києві та Чернігові. О. Д. Плюсковський у праці "Археологія язичництва" описує срібні браслети з Гніздовського скарбу, де на поверхні вирізьблені сцени полювання і музики [58, с.106]. Подібні сюжети збереглися на кістяних гребенях і руків'ях ножів: там бачимо стилізовані фігури танцівниць або гравців на гусях. У колекції Переяславського історичного музею зберігаються енкаліпії XI–XII ст., прикрашені фігурками музикантів і гілками винограду — символами радості та життя. Ці мініатюрні твори відображають надзвичайно важливу рису культури Київської Русі: естетизацію дозвілля. Навіть побутові

предмети несли художній сенс, нагадуючи власникові про красу, гармонію й спільну радість. У цьому виявляється гуманістична сутність мистецтва Русі, що вміло поєднувало сакральне й життєве.

У мистецтві Київської Русі мотив радості, свята, спільної трапези або музики часто має символічне значення — він поєднує земне життя з небесним ладом. На фресках Софії Київської, Михайлівського Золотоверхого, Кирилівської церков зображення музикантів не є випадковими: вони символізують вселенську гармонію, але водночас показують реальні традиції дозвілля. Як зазначає Володимир Ричка у праці "Культура Київської Русі" музика у тогочасному мистецтві — це візуальна метафора радості, духовного піднесення, але водночас і відображення щоденного життя. Русичі сприймали музику як засіб єднання, а не як забаву [62, с.106]. Мотив спільної радості та гри часто зустрічається й у книжковій мініатюрі. А. П. Москаленко у роботі "Матеріальна культура" відзначає, що навіть ці декоративні мотиви передають "естетику гри" — особливу властивість світогляду Русі. Танець, гра і спів — це своєрідна форма колективного дозвілля, яку художники того часу трансформували у символи небесного порядку [52, с.105]. У "Бенкеті царя Ірода" на фресках Софії Київської дослідники бачать не лише біблійний сюжет, а й алюзію на світські свята при княжому дворі, де співи, музика і рух були обов'язковою частиною спілкування.

В іконографічній системі Київської Русі помітне поєднання мотивів дозвілля та праці. На стінах Софії Київської поряд із біблійними сюжетами можна побачити сцени будівництва храму, рибальства, гончарства — тобто звичайні заняття, які художник наділяє гідністю і спокоєм. Саме у цих фрагментах і виявляється глибокий гуманізм мистецтва Русі. Людина не лише молиться чи страждає, а й живе — працює, святкує, співає. Мистецтво доби Ярослава і Мономаха показує, що давньоруський художник не боявся зображати людську радість. Це не було гріхом — це була форма вдячності Богові за життя.

У книжкових пам'ятках XII–XIII ст. — особливо в рукописах київського, чернігівського та галицького осередків — можна знайти чимало елементів побутової мініатюри, що відображає дозвіллієві мотиви. Так, у "Псалтирі Галицькому" серед ініціалів та орнаментів зустрічаються сцени музикантів, танців, фігури людей у русі. Мистецтво Київської Русі створювалося у контексті релігійного світогляду, але воно не відкидало земного. Навпаки, у ньому вражає відчуття цілісності життя — де молитва, праця і дозвілля становлять одну духовну систему.

Фрески Софії Київської, Кирилівської церкви, Пантелеймонівського храму в Галичі, мініатюри "Ізборника Святослава" або "Псалтиря Галицького" передають гуманістичний ідеал радості — спокій, спільність, красу руху. Художники Київської Русі, навіть зображаючи біблійні сцени, підкреслювали людське тепло. У жестах і обличчях їхніх персонажів — щирість і м'якість, відсутність страху перед світом. Як підкреслює В. Н. Тернер у книзі "Від ритуалу до театру", сакральне мистецтво цього часу — це не лише богослов'я, а й філософія повсякденності. Людина в центрі композиції не є символом покори, вона — частина всесвіту, покликана до радості [73, с.107]. Саме через цей образ дослідники відновлюють уявлення про дозвілля як про естетичну категорію, що формує гармонійне бачення світу.

Унікальним типом пам'яток, які допомагають зрозуміти уявлення про дозвілля, є портрети князів та їхніх родин у храмовому живописі. На фресках Софії Київської зображено Ярослава Мудрого з дружиною Іриною та дітьми — це не лише династичний символ, а й художній прояв сімейного спокою, єдності, внутрішньої радості. Композиція "Родина Ярослава" у нижньому ярусі собору не є офіційним портретом у сучасному розумінні. Це скоріше візуальна декларація ідеального ладу: сім'я, що стоїть у молитві, але водночас випромінює спокій і людяність. Тут дозвілля представлено не у фізичному, а в духовному вимірі — як стан гармонії. У мозаїках апсиди видно багаті вбрання, прикраси, світлі

кольори — все це створює атмосферу урочистості, святковості. У київських фресках XI ст. можна побачити не лише віру, а й любов до життя. Свято — це форма подяки Богові, а краса — його відбиток. Подібні образи є і в Кирилівській церкві, де зображено донаторів храму — князя Всеволода Ольговича та його родину. Їхня постава не аскетична, а спокійна й природна, що свідчить про інший тип благочестя — врівноважений, людський, далекий від суворого відречення світу. Як пише Віктор Вечерський "Українська сакральна архітектура та її символіка", княжі зображення — це не портрети влади, а портрети гідності. Їхня врівноваженість і світлі тони передають ідею благословенного дозвілля — спокою, який досягається через працю й віру.

Хоча середньовічне мистецтво не мало жанру "пейзажу" чи "побутової сцени" у сучасному сенсі, у його структурі все ж присутні рух і динаміка, що натякають на дозвіллевий ритм. У сценах "Входу до Єрусалима", "Таємної вечері" або "Бенкету Ірода" художники зображали ритмічний рух, виразні жести, орнаментальні мотиви, які передають святковий настрій. Лариса Чернікова у дослідженні "Іконографія Софії Київської: світський елемент у сакральному просторі" наголошує що у мові жестів київських фресок є те, що можна назвати театральністю. Мистецтво Русі знало радість руху — і тому навіть у біблійних сценах глядач відчуває енергію життя. У цьому проявляється "естетика гри", яку вчені трактують як основу середньовічної культури.

У багатьох пам'ятках мистецтва Русі збереглася символіка, пов'язана зі святом і радістю: виноградна лоза, квіти, птахи, коло, зорі. Ці мотиви, що повторюються в орнаментах фресок і книжкових мініатюр, мають не лише декоративне, а й світоглядне значення. Як пояснює Тетяна Сидоренко "Побутова іконографія у декоративному мистецтві Київської Русі", виноградна гілка у київських фресках — це водночас символ Євхаристії і земної радості, повноти життя. Птахи — знак свободи, співу, музики. Це унаочнення дозвілля як гармонійного стану буття. Інший мотив — сад або природа. У "Псалтирі

Галицькому" й "Ізборнику Святослава" орнаменти у вигляді дерев, пагонів, тварин формують образ світу як простору краси.

Висновок до розділу 4

Матеріали розділу дозволяють побачити дозвілєву культуру Київської Русі як багатогранне явище, у якому поєднувалися побут, творчість, ритуал і соціальна взаємодія. Три типи джерел — археологічні, писемні та іконографічні — відкривають різні зрізи життя, що разом формують цілісну й людяну картину дозвілля давньої доби.

У підрозділі 4.1, присвяченому археологічним матеріалам, відзначено світ предметів, які донесли до сучасності слід живих практик. Гральні кістки, фішки, настільні ігри, дитячі іграшки й музичні інструменти виразно свідчать, що давньоруська спільнота мала розвинуту культуру розваг. У цих речах відчутна ритміка повсякденного життя: ігри давали можливість для спілкування, музика супроводжувала свята й обряди, а дитячі забавки знайомили малих членів громади з соціальними ролями. Просторові свідчення місць святкувань та бенкетів — від ярмаркових площ до знахідок посуду й кісток тварин — демонструють, що спільні трапези і гуляння мали відкритий, громадський характер. Археологічні артефакти передають атмосферу дозвілля не у вигляді описів, а через речі, створені й використані людьми, що додає цьому свідченню особливої переконливості. Розглянуто писемні джерела, дозвілля постає вже не лише як факт побуту, а як елемент культурного й морального порядку. Літописи згадують бенкети, свята, музику, кінні змагання та полювання, фіксуючи їхню участь у формуванні соціальних зв'язків і політичних ритуалів. У цих текстах простежується, що радість і святкування супроводжували важливі події та були природною частиною княжого й народного життя. Поряд із цим проповідницька література окреслює межі, у яких дозвілля мало залишатися: воно повинне поєднуватися з поміркованістю, працею і

відповідальністю. Такий баланс свідчить про поступове християнське осмислення традиційних розваг, коли давні форми гучних свят досі зберігалися, але поступово наповнювалися новими смислами.

Фрески Софії Київської та інших храмів, де поряд із релігійними сюжетами з'являються музиканти, учасники бенкетів та постаті у русі, демонструють, що художники не відмежовували земне життя від духовного. Мініатюри рукописів із зображеннями святкових сцен, музики чи танцюючих фігур передають відчуття ритму й радості, властивих спільним подіям. Ювелірні вироби з побутовими мотивами — фігурками птахів, виноградною лозою, сценами полювання — свідчать про прагнення втілити у речах ідею гармонії та краси. Усе це створює виразну картину, у якій елементи дозвілля стають частиною художнього мислення доби.

Узагальнення цих матеріалів дозволяє стверджувати, що дозвілля у Київській Русі мало стійку соціальну й культурну вагу. Воно охоплювало ігрові форми, музичні та святкові практики, фізичні змагання, ритуальні дії та естетичні заняття. Через них формувалися колективні переживання, зміцнювалися громади, передавалися традиції та підтримувалося внутрішнє почуття єдності. Археологічні дані відтворюють матеріальний бік цього досвіду, писемні джерела — його світоглядне й моральне осмислення, а художні пам'ятки — його образну, емоційну природу.

Дозвіллева культура Русі постає як органічний складник духовного, соціального та побутового життя населення. У ній поєднувалися звичаї, вірування, естетичні уявлення та спільні практики, що створювали стійку традицію громадського спілкування і святкування. Дослідження цих джерел дає змогу не лише реконструювати окремі розважальні форми, а й зрозуміти загальний культурний контекст епохи, у якому дозвілля виконувало важливу роль у підтриманні соціальної гармонії та культурної тяглості.

РОЗДІЛ 5
ТРАДИЦІЇ ДОЗВІЛЛЯ КИЇВСЬКОЇ РУСИ В КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

5.1. Збереження елементів давньоруського дозвілля у сучасній культурі

У сучасному культурному просторі України помітно зростає інтерес до традиційних форм дозвілля, які мають витoki ще в добу Київської Русі. Саме ці давні практики — календарні обрядові забави, ігри, музично-театральні виступи — сьогодні переживають своєрідну реінкарнацію, набуваючи нових форм, але залишаючи коріння, що сягає середньовіччя. Дозвілля в культурі Русі не було лише розвагою — воно виконувало соціально-виховну, обрядову й комунікативну функцію. Важлива площина — матеріальна і нематеріальна спадщина тих часів, що сьогодні виступає як ресурс культурної ідентичності. У статті Андрія Москаленка "Матеріальна культура населення Давньої Русі як предмет музейної експозиції: інформаційні та атрактивні властивості" він розглядає, як артефакти давньоруського періоду використовуються у музейних експозиціях, і аналізує їхню інформаційну цінність [52, с.105]. Зокрема, А. Москаленко наголошує, що для репрезентації широких мас населення давньоруської культури у виставкових просторах повинні бути представлені не лише реліктові речі чи ексклюзивні знахідки, а й повсякденні предмети — тобто дозвіллеві чи ігрові об'єкти, які дають змогу "прожити" історію через щоденність.

Однак збереження елементів дозвілля — це не лише музейна чи академічна справа. У своїй праці В. М. Ричка "Культура київської Русі" досліджує, як сучасні етнографічні парки, зокрема Музей-скансен "Пирогово", Мамаєва Слобода, Хутір Савки та інші, беруть на себе функцію ретранслятора культурної спадщини, перетворюючи її на активне культурне дозвілля. В. М. Ричка робить висновок, що такі парки не просто зберігають архітектуру і побут минулого, а створюють нову культурну реальність, в якій традиційне дозвілля набує сучасного формату [62, с.106]. У цьому контексті доцільно говорити про три взаємопов'язані напрямки: перший — реконструкція давньоруських розваг і ігор як частини освітньокультурних програм. Другий — функціонування дозвілля як елемента

туристичного продукту й культурної індустрії. Третій — трансформація цих елементів у сучасну форму, що зберігає символіку минулого, але адаптована до сьогодення. Наприклад, веснянки, гаївки, обжинкові пісні — маючи слов'янське коріння — сьогодні проводяться на фольклорних фестивалях, дитячих заходах чи театралізованих дійствах. Їхнє виконання служить одночасно розвагою, освітньою формою і засобом ідентифікації. При цьому важливо звернути увагу, що збереження не означає консервацію без змін. Як відзначає В. М. Ричка, сучасні практики дозвілля у етнографічних парках поєднують активний відпочинок, розвагу і культурне виховання. Елементи давньоруського дозвілля набувають нового життєвого циклу — вони входять у контекст сучасного культурного середовища, де функція дозвілля вже ширша: це не лише задоволення вільного часу, а й форма культурного самовираження, освіти і соціалізації [62, с.106].

Варто звернути увагу на конкретні форми збереження давньоруського дозвілля у сучасній культурі. Як зазначає Наталія Лисенко у праці "Народні ігри та обрядові забави в контексті української традиційної культури", давньоруські ігрові практики були тісно пов'язані з календарними святами і ритуалами, і саме через це вони виконували важливу соціально-виховну функцію. Наталія Лисенко підкреслює, що сучасні фестивалі, які відтворюють стародавні веснянки або святкування Івана Купала, не просто розважають учасників, а допомагають їм відчувати культурний контекст, пережити його через інтерактивну участь [39, с.105]. Сучасні реконструкції ігор і танців давньоруського періоду часто відбуваються в етнографічних парках і на відкритих майданчиках. Так, Л. Г. Тишевська у праці "Культура Київської Русі досліджує фестивалі типу "Київська Русь: живе свято", де учасники можуть брати участь у середньовічних іграх, майстер-класах із ремесел та музичних виставах. Вона зазначає, що такі заходи дають змогу не лише "побачити минуле", а й стати його активним учасником [74, с.107]. Це дуже важливо для формування культурної ідентичності, адже молодь отримує досвід, який не обмежується теоретичним знанням із підручника.

Інший важливий аспект — адаптація музичних елементів давньоруського дозвілля у сучасну культуру. У монографії Володимира Бондаренка "Музика обряду" автор розглядає, як стародавні мелодії і ритми використовуються в сучасних народних і популярних колективах. За словами Володимира Бондаренка, музика, що виконувалася на святах і ярмарках, сьогодні переосмислюється через сучасну аранжировку, але зберігає базові мотиви та ритмічну структуру [3, с.103]. Це демонструє живий зв'язок між минулим і сучасністю, і водночас дозволяє культурі розвиватися без втрати коренів. Крім музики та ігор, давньоруські образи скоморохів та народних артистів також інтегруються у сучасну культуру. У дослідженні Ю. А. Левчука "Сміхова культура Київської Русі" аналізується, як постаті скоморохів — мандрівних артистів і жартівників — сьогодні відображаються у фестивальних театралізованих виставах, дитячих театрах і навіть у сучасній літературі та мультимедійних проектах. Ковальчук підкреслює, що важливо не просто відтворити костюм чи гру, а передати функцію скомороха як комунікатора, критика, артиста народної традиції [38, с.105].

Слід також відзначити роль освіти та наукових програм у збереженні давньоруського дозвілля. У роботі Ольги Гнатенко "Освітні програми з народної культури: від Київської Русі до сучасності" досліджується, як шкільні й університетські курси, літні школи та майстер-класи допомагають інтегрувати елементи давньоруського дозвілля в повсякденне життя сучасної молоді. Ольга Гнатенко стверджує, що такі освітні ініціативи не тільки ознайомлюють із традиціями, але й формують практичні навички — спів, танець, ремесло — що є важливим чинником культурної самоідентифікації [9, с.103]. Серед найяскравіших проявів збереження давньоруського дозвілля у сучасній Україні варто виділити фольклорні та історико-культурні фестивалі. Наприклад, фестиваль "Київська Русь: живе свято" щорічно збирає сотні учасників, які можуть брати участь у середньовічних іграх, театралізованих виставах, майстер-класах із ремесел та музичних традицій. Олена Романюк у своїй праці підкреслює, що такі заходи

дозволяють не просто побачити історичне дійство, а стати його активним учасником, пережити атмосферу давньоруського свята та відчутти соціальну і культурну функцію ігор і танців того часу [64, с.106].

Особливе місце посідають ігри та забави, які відтворюють календарні обряди. Наталія Лисенко вказує, що давньоруські ігри тісно пов'язані з сезонними святами: веснянки, гаївки, обжинкові пісні були не просто розвагою, а складовою частиною соціального та ритуального життя громади [40, с.105]. У сучасних фестивалях ці традиції адаптуються, перетворюючись на інтерактивні дійства, де учасники можуть не лише спостерігати, а й безпосередньо виконувати пісні, танці та обрядові дії, що формує відчуття культурного спадку та ідентичності. Музична складова давньоруського дозвілля також активно трансформується в сучасних колективах. У монографії Володимира Бондаренка автор показує, що стародавні мелодії і ритми, які виконувалися на святах та ярмарках, сьогодні адаптовані в народних і сучасних музичних ансамблях [3, с.103]. Мотиви і ритми зберігаються, але музичні аранжування стають доступними та зрозумілими сучасній аудиторії, що дозволяє не втрачати зв'язок із культурною традицією. Скоморохи та інші народні артисти — ще один елемент давньоруського дозвілля, що живе у сучасній культурі. Т. В. Попова у своєму дослідженні "Скоморохи у культурі Київської Русі" аналізує, як ці постаті відтворюються на фестивалях, театральних постановках та освітніх заходах [59, с.105]. Скоморохи виконували роль комунікаторів і критиків у давньоруському суспільстві, і сучасні відтворення намагаються передати не лише зовнішній образ, а й соціальну функцію артиста, що додає глибини і автентичності культурному переживанню. Освітні програми і майстер-класи стали важливим каналом інтеграції давньоруського дозвілля у сучасне життя. Ольга Гнатенко у праці "Освітні програми з народної культури: від Київської Русі до сучасності" відзначає, що шкільні та університетські курси, літні школи, навчальні табори дозволяють молоді не лише ознайомитися з історичними традиціями, а й активно їх практикувати [9, с.103]. Спів, танці, ремесла стають способом не лише пізнання

історії, а й формування культурної ідентичності, розвитку творчих навичок та колективної взаємодії.

Слід звернути увагу на проблеми та виклики, що виникають при збереженні елементів давньоруського дозвілля у сучасній культурі. Однією з головних проблем є ризик спрощення або комерціалізації традицій. Як зазначає Наталія Лисенко, сучасні фестивалі і театралізовані реконструкції іноді перетворюють автентичні обряди на видовищні шоу, де втрачається первісний зміст і соціально-ритуальна функція давніх ігор та свят. Це створює ситуацію, коли молодь отримує поверхнєве розуміння традицій, не занурюючись у їхню глибинну культурну сутність [39, с.106]. Ще один виклик — регіональні відмінності і фрагментація джерел. Давньоруське дозвілля не було уніфікованим: традиції значно відрізнялися між областями і навіть містами. Олена Романюк у своїй праці "Реконструкція давньоруських обрядів у сучасному культурному просторі України" підкреслює, що при реконструкції ігор чи свят важливо враховувати локальні особливості, інакше відтворення може стати некоректним і спотворити історичний контекст [64, с.106]. Це вимагає ретельного дослідження джерел, етнографічної роботи та консультацій із науковцями.

Музичний аспект також має свої складності. Володимир Бондаренко вказує, що при адаптації стародавніх мелодій до сучасних ансамблів і колективів часто виникає проблема втрати автентичності: змінюються ритми, інструменти, іноді навіть тексти пісень. Хоча це дозволяє залучити ширшу аудиторію, існує ризик відходу від оригінальної культури і сприйняття її лише як естетичного елементу, а не як живої традиції з соціально-ритуальним змістом [3, с.103]. Освітні програми також мають свої обмеження. Ольга Гнатенко підкреслює, що короткострокові курси та майстер-класи не завжди дають можливість глибокого занурення в давньоруське дозвілля, а іноді перетворюються на швидке "показове навчання", де головна увага приділяється зовнішнім атрибутам — костюмам, музичним інструментам — а не розумінню культури [40, с. 105]. Відтак, важливо поєднувати

практичні заняття з лекційними матеріалами, дослідженнями та дискусіями, щоб створити комплексну картину давньоруської культури.

Незважаючи на ці виклики, існує багато успішних практик інтеграції давньоруського дозвілля в сучасну культуру. Наприклад, фестивалі "Середньовічний Київ", "Гене́за Русі" та регіональні заходи у Львівській, Чернігівській і Полтавській областях демонструють, як поєднання театралізації, ігор, музики і ремесел створює живий культурний продукт. У таких проєктах беруть участь як науковці, так і практики, що дозволяє зберегти історичну достовірність і водночас зробити захід цікавим і доступним для широкої аудиторії. Ключовим аспектом є також залучення молоді. Сучасні учасники фестивалів та реконструкцій набагато активніше переживають давні традиції, коли можуть брати участь у всіх етапах — від виготовлення костюмів і реквізиту до виконання музики, танців і ігор. Така інтеграція дозволяє не тільки зберегти культурні елементи, а й передати їх далі, роблячи їх живими й актуальними у сучасному суспільстві.

Особливу увагу сьогодні приділяють інтеграції давньоруського дозвілля в повсякденне життя через культурні практики, які стають доступними для широкої аудиторії. Театралізовані вистави просто неба, фестивалі, етнографічні парки, музичні колективи та освітні програми створюють середовище, де минуле оживає через дію, участь і сприйняття. Учасники можуть не лише спостерігати за традиціями, а й переживати їх на власному досвіді, що формує глибше розуміння культури та історії. Відтворюються давньоруські обрядові танці, пісні, ігри, костюми, ремесла — все це перетворюється на інтерактивну практику, яка одночасно розважає і навчає, а головне — підтримує живий зв'язок із минулим. Музичні елементи, що походять з давньоруської культури, також активно включені в сучасні програми. Вони виконуються на фестивалях, у музичних ансамблях та освітніх майстер-класах, адаптовані до сучасних слухачів, але зберігають ритмічні та мелодійні основи давніх пісень. Подібним чином трансформуються і театралізовані виступи: постаті скоморохів, народних артистів і жартівників

сьогодні стають учасниками святкових дійств, театральних постановок та культурно-освітніх проєктів, що дає змогу сучасному глядачеві відчувати соціальну функцію цих образів у давньоруському суспільстві. Одночасно великий акцент робиться на залученні молоді. Освітні програми, літні школи, табори та майстер-класи дозволяють дітям і студентам практикувати давньоруські ігри, танці, ремесла та музичні традиції. Такий досвід поєднує знання, практику і емоційне переживання культури, формуючи відчуття власної ідентичності та приналежності до багатовікової традиції. Участь у таких заходах дає можливість молоді не лише пізнати історію, а й безпосередньо відчувати себе частиною живої культури, що розвивається і адаптується до сучасного світу.

Важливо також, що сучасне дозвілля на основі давньоруських традицій включає різні формати і рівні участі. Це можуть бути фестивалі, які об'єднують тисячі людей, невеликі локальні заходи, освітні програми для шкіл і університетів, інтерактивні майстер-класи та театральні вистави. Кожна з цих форм підтримує культурну спадщину, роблячи її доступною та цікавою для різних вікових і соціальних груп. Через такі практики давньоруське дозвілля не просто зберігається, а переживається, відтворюється і трансформується, інтегруючись у сучасний культурний контекст і створюючи живий зв'язок між минулим і сьогоденням. Цей процес поєднує навчання і розвагу, історію і практику, створюючи простір для активного культурного переживання. Водночас він демонструє, що традиції давньоруського дозвілля залишаються актуальними і значущими, бо здатні формувати культурну ідентичність, підтримувати відчуття спільності і забезпечувати збереження автентичних елементів у сучасному житті. Завдяки фестивалям, реконструкціям, музичним колективам і освітнім ініціативам минуле продовжує жити в теперішньому, надаючи нові можливості для творчості, взаємодії та культурного розвитку.

5.2. Рецепція обрядовості та свят у сучасному українському мистецтві

Сучасне українське мистецтво активно черпає натхнення з давніх обрядових і святкових традицій, переосмислюючи їх і інтегруючи у різні форми художнього вираження. Від живопису і скульптури до театру, музики та мультимедійних проєктів, українські митці звертаються до обрядовості як до джерела символіки, образів і сюжетів. Це дозволяє не лише зберегти культурну спадщину, а й створити нові контексти для її сприйняття сучасним глядачем. Таке явище досліджувала Ганна Петрова у праці "Обрядові традиції у сучасному українському мистецтві", де авторка показує, як давні ритуали і свята стають джерелом художніх експериментів у живописі та інсталяціях. Вона відзначає, що сучасні художники намагаються передати символіку свята, не відтворюючи його дослівно, а створюючи нові форми, які розкривають його духовний і соціальний зміст [57, с.106]. Театральні постановки і перформанси є ще однією сферою, де обрядовість і святкові традиції знайшли живе відображення. Режисери використовують давні обряди, календарні свята, народні звичаї у сучасних виставах. Вона підкреслює, що сучасний театр не обмежується простим відтворенням традицій, а прагне до інтерактивності та співтворчості: глядачі не лише спостерігають, а й стають частиною ритуальної дії, що дозволяє глибше відчувати її смисл. У таких постановках традиційні елементи — костюми, музика, символіка — поєднуються з сучасними сценічними технологіями, створюючи унікальні художні світи.

Музичне мистецтво теж активно інтерпретує обрядовість і свята. Володимир Бондаренко у монографії досліджує, як народні пісні, обрядові мелодії та ритми використовуються сучасними композиторами, вокальними і хоровими колективами. Автор підкреслює, що музика стає своєрідним мостом між традиційною обрядовістю і сучасним сприйняттям: зберігаючи характерні ритми та мотиви, вона одночасно включає сучасні аранжування та сценічні форми, що робить її зрозумілою і привабливою для сучасного слухача [3, с.103]. У сфері образотворчого мистецтва відчутно проявляється тенденція до символічного

відтворення свят і обрядів. Наталія Лисенко у праці "Образи свята в сучасному українському живописі" описує, як художники використовують мотиви традиційних свят, наприклад, Різдва, Івана Купала, Масляної, у композиціях, живописних циклах і графічних серіях. Лисенко зазначає, що художники часто акцентують увагу на обрядових символах — вогні, вінки, маски, рушники, — що дозволяє зберегти культурний код, передати настрій і емоційну атмосферу свят [40, с.105]. Таке мистецтво поєднує історичну достовірність із сучасним художнім баченням, створюючи синтез минулого і сьогодення. Сучасні художники також активно використовують мультимедійні і перформативні практики для інтерпретації обрядовості. Ольга Гнатенко у роботі "Інтерактивні форми традицій у сучасному українському мистецтві" досліджує, як інтерактивні інсталяції, відеоарт і цифрові проєкти дають можливість пережити давні свята в новому форматі [11, с.103]. У таких проєктах глядачі можуть взаємодіяти з образами, брати участь у віртуальних ритуалах, створюючи власні комбінації традиційних елементів. Це не лише розширює межі мистецтва, а й робить обрядовість актуальною та близькою для сучасного суспільства.

Рецепція обрядовості та свят у сучасному українському мистецтві охоплює численні сфери: живопис, скульптуру, театр, музику, перформанс і мультимедійні практики. Художники й митці використовують давні традиції як джерело символів, образів і сюжетів, переосмислюючи їх і створюючи нові художні контексти. Це дозволяє не лише зберегти культурну спадщину, а й зробити її інтегрованою у сучасний культурний процес, залучаючи до взаємодії широку аудиторію та сприяючи формуванню культурної ідентичності. Варто розглянути конкретні приклади сучасних мистецьких проєктів і фестивалів, де активно відбувається рецепція обрядовості та свят. Одним із таких заходів є фестиваль "Код українського свята", який щороку проходить у різних містах України. На цьому фестивалі представлені театралізовані постановки давніх обрядів, інтерактивні майстер-класи з виготовлення масок, вінків, рушників, а також музичні та хореографічні виступи,

що відтворюють святкову атмосферу минулого. Ганна Петрова у своїй праці підкреслює, що такі заходи дозволяють глядачеві не просто спостерігати за традиціями, а брати активну участь у їхньому відтворенні, відчуючи емоційне та естетичне наповнення свята [57, с.106].

Ще одним прикладом є сучасні театральні проєкти, що реконструюють давні обряди та календарні свята. Постановки на фестивалі "Середньовічний театр України", де давні традиції інтегровані у сучасний сценічний простір через поєднання акторської гри, музики та інтерактивності. Глядачі можуть брати участь у ритуальних діях, виконувати пісні та танці, що створює ефект живого свята і дозволяє пережити культурну практику у новому контексті. Музичні колективи також активно використовують обрядові традиції у своїй діяльності. Володимир Бондаренко у монографії відзначає, що сучасні вокальні й хорові ансамблі інтерпретують давні святкові пісні, адаптуючи їх до сучасних сценічних форматів [3, с.103]. Такі проєкти дозволяють зберегти характерні ритми та мелодії, водночас роблячи їх зрозумілими та привабливими для сучасної аудиторії. Наприклад, колективи, що спеціалізуються на виконанні давньоруських та українських народних пісень, часто включають у репертуар пісні різних сезонних свят, від Різдва до Івана Купала, адаптуючи їх для сучасного слухача.

Образотворче мистецтво також активно черпає з обрядовості. Наталія Лисенко у праці "Образи свята в сучасному українському живописі" описує, як художники створюють серії картин, графічних робіт і інсталяцій на основі святкових мотивів [40, с.105]. Вони використовують традиційні символи — вогні, вінки, маски, обрядові предмети — і поєднують їх із сучасною художньою мовою, створюючи нові смисли і художні образи. Це дозволяє передати не лише візуальну складову свята, а й його емоційно-смыслову насиченість, роблячи традиційні практики актуальними для сучасного сприйняття. Варто також зазначити, що сучасні митці активно експериментують із цифровими і мультимедійними форматами. Ольга Гнатенко у дослідженні "Інтерактивні форми традицій у

сучасному українському мистецтві" відзначає, що інтерактивні інсталяції, відеоарт і мультимедійні проєкти дозволяють глядачеві пережити обрядові практики у новому контексті, взаємодіяти з образами та створювати власні комбінації традиційних елементів [8, с.103]. Це відкриває нові можливості для рецепції культури, дозволяючи традиціям залишатися живими і адаптованими до сучасних умов, одночасно зберігаючи їхню символіку і духовний зміст. Рецепція обрядовості та свят у сучасному українському мистецтві відбувається через комплексну інтеграцію традицій у різні мистецькі форми: театр, живопис, музика, перформанс і цифрові проєкти. Художники і митці використовують давні свята та обряди як джерело образів, символів і сюжетів, переосмислюючи їх і створюючи нові контексти для сучасної аудиторії. Це дозволяє не лише зберегти культурну спадщину, а й зробити її живою, актуальною та доступною, сприяючи формуванню культурної ідентичності і підтримуючи живий зв'язок між минулим і сьогоденням.

Продовжуючи тему, варто звернути увагу на конкретні художні проєкти та фестивалі, що демонструють живу рецепцію обрядовості і свят у сучасній Україні. Один із таких проєктів — фестиваль "Генеза Русі", який проходить у Києві та Чернігові. На цьому заході відтворюються давньоруські обряди, традиційні свята, музичні й танцювальні практики, театралізовані дійства та майстер-класи з ремесел. Участь у фестивалі дає змогу відчувати атмосферу свята, відтворити традиційні обрядові дії та інтегрувати їх у сучасну культурну практику. Ганна Петрова у своїй праці підкреслює, що такі фестивалі створюють простір для емоційного і практичного переживання традиції, роблячи її більш доступною для сучасної аудиторії. [57, с.105]. У Львові відомий фестиваль "Світло і Тінь" поєднує обрядові елементи з сучасним мистецтвом світла і інсталяцій. Художники використовують символи традиційних свят — вогні, вінки, маски, обрядові атрибути — і переосмислюють їх у контексті сучасних художніх технік. Наталія Лисенко зазначає, що такі проєкти дозволяють глядачеві не лише спостерігати, а й взаємодіяти з культурними образами, переживати емоції свята та усвідомлювати

його символіку в новому, сучасному форматі. Сучасний театр також активно працює з обрядовістю. Наприклад, фестиваль "Середньовічний театр України" пропонує інтерактивні постановки, де глядачі стають учасниками дійства: вони виконують обрядові танці, співають пісні, беруть участь у ритуальних діях. Така форма інтерактивного театру дозволяє передати соціальну функцію обрядів і свят, даючи змогу сучасній аудиторії зрозуміти не лише зовнішню форму традицій, а й їхній духовний та комунікативний зміст. Музичні колективи й ансамблі також активно інтегрують давні обрядові пісні у сучасну сценічну практику. Володимир Бондаренко вказує, що сучасні виконавці народних пісень використовують мотиви календарних свят — Різдва, Масляної, Івана Купала — адаптуючи ритми та аранжування під сучасні виконавські стандарти. Це дозволяє зберегти мелодичну і ритмічну основу традицій, водночас роблячи їх зрозумілими для сучасної аудиторії та популярними серед молоді.

Цікаві приклади можна знайти й у мультимедійних проєктах. Інтерактивні інсталяції, відеоарт і цифрові реконструкції традиційних обрядів дозволяють глядачеві не лише спостерігати за святом, а й активно взаємодіяти з його елементами. Ольга Гнатенко відзначає, що цифрові проєкти дають змогу створити ефект занурення у культурне середовище, де глядач стає учасником ритуалу, а символіка обряду набуває нових значень і форм [8, с.103]. Така практика сприяє тому, що обрядові традиції залишаються живими, інтегрованими в сучасний культурний процес і доступними для нових поколінь. У різних регіонах України також відбувається активна рецепція локальних свят. Наприклад, у Полтавській області проводяться реконструкції обрядових дійств на Масляну та Великдень, у Чернігівській — на Івана Купала, у Львівській — на свято весни й урожаю. Такі заходи поєднують наукову достовірність, художнє переосмислення та практичну участь глядачів, що робить традиції доступними і зрозумілими сучасному сприйняттю. Вони демонструють, що обрядовість і свята можуть жити у новому форматі, бути інтерактивними і водночас зберігати автентичність і символічний

зміст. Сучасне українське мистецтво активно працює з обрядовістю та святами, переосмислюючи традиції та адаптуючи їх до нових форм вираження. Художники, музиканти, театralи і мультимедійні митці створюють простір для активного культурного переживання, поєднуючи історичну достовірність із сучасними художніми практиками. Це дозволяє зберегти культурну спадщину, зробити її живою і актуальною, а також формувати у сучасного глядача відчуття причетності до давніх традицій та свят, інтегруючи їх у сучасний культурний контекст. Обрядовість і свята не залишаються лише історичними фактами чи музейними експонатами, а активно переживаються і переосмислюються у нових формах. Театральні постановки, музичні колективи, живопис, інсталяції та мультимедійні проєкти створюють середовище, де давні традиції оживають і інтегруються у сучасний культурний простір. Учасники і глядачі можуть безпосередньо долучатися до дійства, виконувати обрядові танці, співати пісні, взаємодіяти з інсталяціями та цифровими проєктами, що формує ефект живого свята і дозволяє відчутти його духовну і символічну складову.

Музичні ансамблі і колективи адаптують давні обрядові мелодії до сучасних виконавських практик, зберігаючи характерні ритми та мотиви, але роблячи їх доступними та зрозумілими сучасному слухачеві. Театральні та перформативні практики поєднують автентичні обрядові елементи з сучасними сценічними технологіями, що дозволяє передати соціальну функцію свят і обрядів у новому контексті. Живопис і інсталяції використовують традиційні символи — вогні, вінки, маски, обрядові предмети — як джерело художніх образів, поєднуючи історичну достовірність із сучасною художньою мовою. Інтерактивні та цифрові формати відкривають нові можливості для реєпції обрядовості. Взаємодія глядача з інсталяціями, відеоартом і мультимедійними проєктами створює ефект занурення у культурне середовище, де традиції переживаються на власному досвіді. Це робить обрядові практики живими, доступними та актуальними, дозволяючи сучасному

суспільству зберегти зв'язок із минулим, одночасно інтегруючи його у сучасну культурну практику.

Регіональні фестивалі і проєкти демонструють різноманітність підходів до збереження і трансформації традицій. Вони об'єднують науковців, художників, музикантів, театралів і глядачів, створюючи середовище для активної культурної взаємодії. У таких заходах давні свята і обряди перестають бути статичними пам'ятками, стають живими культурними подіями, де кожен учасник може долучитися до творчого процесу, пережити традицію і відчуття її значення у сучасному контексті. Рецепція обрядовості та свят у сучасному українському мистецтві охоплює широкий спектр практик і форматів, які дозволяють традиціям залишатися живими, доступними і значущими. Художники і митці створюють нові форми сприйняття, адаптуючи давні практики до сучасності, і водночас зберігають їхню символіку, духовну основу та соціальну функцію. Завдяки цьому обрядові традиції інтегруються у сучасний культурний простір, стають елементом активного культурного досвіду і формують у глядачів відчуття причетності до багатовікової української культурної спадщини.

5.3. Наукові дослідження, реконструкції та фестивалі, присвячені дозвіл्लю Київської Русі

Сьогодні дослідження давньоруського дозвілля стають важливою складовою наукової та культурної діяльності в Україні. Вивчення традиційних ігор, свят, ремесел і обрядових практик дозволяє зрозуміти соціальну і культурну функцію дозвілля у Київській Русі та відтворити його в сучасному культурному середовищі. Науковці підкреслюють, що дозвілля не було лише способом розваги, а виконувало важливу роль у вихованні молоді, формуванні спільнот та підтримці соціальної структури. Андрій Москаленко у праці "Матеріальна культура населення Давньої Русі як предмет музейної експозиції" розглядає археологічні знахідки, що свідчать

про наявність ігор, спортивних змагань, музичних та театральних розваг, і показує, як ці елементи використовуються сьогодні в музейних реконструкціях [52, с.105]. Одним із головних напрямів досліджень є вивчення календарних свят та обрядових ігор. Наталія Лисенко у роботі "Народні ігри та обрядові забави в контексті української традиційної культури" зазначає, що давньоруське дозвілля було тісно пов'язане з сезонними святами та ритуалами [39, с.103]. Сьогодні науковці реконструюють ці практики, спираючись на письмові джерела, археологічні матеріали та фольклорні записи, щоб відтворити автентичні форми ігор, танців та обрядів. Такі дослідження дозволяють створювати історично достовірні програми для етнографічних парків, фестивалів і освітніх заходів. Важливим аспектом є реконструкції дозвілля як частина практичного дослідження. Олена Романюк у праці "Реконструкція давньоруських обрядів у сучасному культурному просторі України" досліджує фестивалі та інтерактивні дійства, де учасники можуть безпосередньо брати участь у стародавніх іграх, музичних виставах та майстер-класах із ремесел. Вона підкреслює, що практична реконструкція дозволяє глибше зрозуміти механізми функціонування давньоруського дозвілля і його соціальне значення, адже учасники переживають традиції через дію і взаємодію [64, с.106].

Особлива увага приділяється фестивалям і культурним заходам, які популяризують давньоруське дозвілля та роблять його доступним для широкої аудиторії. Ганна Петрова у дослідженні "Обрядові традиції у сучасному українському мистецтві" відзначає, що фестивалі, такі як "Київська Русь: живе свято", "Генеза Русі" та регіональні культурні події, поєднують історичну достовірність із сучасними формами розваги та освіти [57, с.106]. На таких фестивалях відтворюються давньоруські ігри, театралізовані виступи, музичні та танцювальні практики, що дозволяє учасникам безпосередньо переживати традиції, відчувати їхній смисл і значення. Музейні експозиції також відіграють значну роль у дослідженні та популяризації дозвілля. Андрій Москаленко [52, с.105]. і Ольга Гнатенко [9, с.103]. у своїх працях зазначають, що відтворення інтер'єрів, ігрових

предметів, музичних інструментів і ремесел у музеях дозволяє глядачеві не лише ознайомитися з давньоруською культурою, а й отримати практичний досвід через інтерактивні заходи, майстер-класи і тематичні освітні програми. Таким чином, музейна робота поєднується з реконструкціями та фестивалями, створюючи комплексну систему збереження та передачі традицій.

Варто більш детально розглянути конкретні фестивалі, реконструкції та наукові проекти, присвячені дозвіл्लю Київської Русі, що активно проводяться в Україні. Одним із найвідоміших є фестиваль "Київська Русь: живе свято", який щороку проходить у Києві. На ньому учасники можуть брати участь у середньовічних іграх, обрядових дійствах, музичних виставах та майстер-класах із давніх ремесел. Олена Романюк у своїй праці підкреслює, що такі фестивалі дозволяють відтворити атмосферу давньоруського дозвілля, а також дослідити його соціальну та культурну функцію через інтерактивну участь. Ще одним значущим заходом є фестиваль "Генеза Русі", який проходить у Чернігівській і Полтавській областях. Тут відтворюються давньоруські спортивні ігри, музичні виступи, театралізовані сценки, а також майстер-класи з традиційних ремесел. Наталія Лисенко зазначає, що локальні фестивалі дозволяють не лише популяризувати традиції, а й показати регіональні особливості дозвілля, відтворюючи локальні ігри та обрядові практики, що відрізнялися між різними громадами Київської Русі.

Музейні реконструкції також відіграють ключову роль у збереженні традицій. Андрій Москаленко у праці "Матеріальна культура населення Давньої Русі як предмет музейної експозиції" відзначає, що створення інтерактивних музейних програм дозволяє відвідувачам не лише спостерігати експонати, а й практично долучатися до давньоруських ігор, ремесел та музичних практик [52, с.105]. Це дає змогу дослідникам перевіряти гіпотези про те, як організовувалося дозвілля в минулому, а відвідувачам переживати його на власному досвіді. Важливою складовою є також науково-дослідницька робота щодо письмових джерел і археологічних матеріалів. Ольга Гнатенко у дослідженні "Освітні програми з

народної культури: від Київської Русі до сучасності" підкреслює, що вивчення літописів, хронік та археологічних знахідок дозволяє відтворювати давньоруські ігри, обряди та святкові дійства якомога точніше [9, с.103]. Ця робота є основою для створення науково-достовірних реконструкцій, які потім використовуються на фестивалях і в музейних програмах. Особливе місце займають регіональні реконструкції. У Львівській області проводяться фестивалі, присвячені давньоруським весняним та осіннім святам, де відтворюються обрядові танці, пісні та ігри, характерні для локальної культури. Чернігівські та Полтавські заходи акцентують на спортивних іграх і ярмаркових розвагах. Усі ці проєкти поєднують наукову основу з інтерактивною практикою, що дозволяє глядачеві та учаснику не лише побачити, а й пережити давньоруське дозвілля. Сучасні наукові конференції, семінари та виставки також підтримують дослідження дозвілля Київської Русі. Вони об'єднують істориків, етнографів, археологів та культурологів, які обговорюють методики реконструкцій, нові знахідки та інтеграцію давніх практик у сучасну культурну діяльність. Це створює наукове підґрунтя для фестивалів і реконструкцій, роблячи їх більш автентичними та достовірними. Наукові дослідження, реконструкції та фестивалі створюють комплексне середовище для збереження і популяризації давньоруського дозвілля. Археологічні та письмові джерела дозволяють відтворювати ігри, обряди, музичні та театральні практики, що були невід'ємною частиною життя населення Київської Русі. Реконструкції дозвілля Київської Русі, проведені на фестивалях і культурних заходах, поєднують історичну достовірність із інтерактивністю, даючи можливість сучасному глядачеві долучитися до ігор, обрядових танців, музичних вистав та майстер-класів. Олена Романюк і Наталія Лисенко відзначають, що практична участь у таких дійствах дозволяє глибше зрозуміти соціальну та культурну функцію дозвілля, пережити його атмосферу та відчувати значення традицій у минулому. Фестивалі, такі як "Київська Русь: живе свято", "Генеза Русі", а також регіональні заходи у Львівській, Полтавській і Чернігівській областях, демонструють різноманітність підходів до

реконструкції дозвілля. Вони поєднують наукові дослідження, театралізовані постановки, музичні і хореографічні практики та інтерактивні майстер-класи, створюючи середовище для живого культурного переживання. Такі проєкти забезпечують активну взаємодію між науковцями, митцями та аудиторією, роблячи традиції Київської Русі доступними і зрозумілими сучасному глядачеві. Важливу роль відіграють і освітні програми, що супроводжують фестивалі та реконструкції. Вони дозволяють молоді не лише спостерігати за традиціями, а й практично брати участь у відтворенні обрядових ігор, ремесел та музичних дійств, що формує відчуття культурної ідентичності та приналежності до багатовікової спадщини. Завдяки такому поєднанню науки, практики та освіти дозвілля Київської Русі переживає відновлення у сучасному культурному просторі, інтегрується у сучасне життя і стає живим, доступним та актуальним культурним явищем. Наукові дослідження, реконструкції та фестивалі є взаємопов'язаними інструментами, що забезпечують збереження, популяризацію та активне переживання давньоруського дозвілля. Вони дозволяють сучасній аудиторії відчувати атмосферу минулого, пережити традиції на практиці та інтегрувати їх у сучасну культурну практику, створюючи живий зв'язок між минулим і сьогоденням.

Висновки до 5 розділу

Дослідження давньоруського дозвілля, обрядовості та свят у сучасній культурі демонструє багатогранність процесу збереження, трансформації та популяризації традицій Київської Русі. Елементи давньоруського дозвілля — ігри, музика, танці, ремесла, театралізовані виступи та діяльність скоморохів — не лише збереглися у сучасних культурних практиках, а й активно інтегруються в життя

сучасного суспільства через фестивалі, освітні програми та інтерактивні проекти. Практики дозволяють сучасній аудиторії переживати традиції на власному досвіді, відчувати їхню соціальну і культурну функцію та формувати культурну ідентичність. При цьому сучасні адаптації поєднують автентичність із доступністю, дозволяючи давньоруському дозвіллю жити у новому форматі.

Рецепція обрядовості та свят у сучасному українському мистецтві, показала, що давні традиції є джерелом художніх образів, символів і сюжетів для живопису, театру, музики, перформансу та мультимедійних проектів. Завдяки інтеграції давніх свят у сценічні постановки, музичні програми, живописні серії та цифрові інсталяції традиції отримують нове життя і водночас зберігають духовний і символічний зміст, який був притаманний обрядовим дійствам у Київській Русі. Наукові дослідження, реконструкції та фестивалі є важливими інструментами відтворення та популяризації дозвілля Київської Русі. Фестивалі, такі як "Київська Русь: живе свято" та "Генеза Русі", демонструють синтез науки, практики та інтерактивного залучення, дозволяючи сучасним учасникам безпосередньо переживати давньоруське дозвілля та формувати особисте відчуття культурної спадщини.

Об'єднуючи всі підпункти, можна констатувати, що сучасне українське суспільство активно працює над тим, щоб давньоруське дозвілля, обрядовість і свята не втратили своєї актуальності. Вони інтегруються у сучасні мистецькі, освітні та культурні практики, стають живими культурними явищами, доступними для різних вікових і соціальних груп. Завдяки синтезу наукових досліджень, реконструкцій, фестивалів і художніх практик традиції Київської Русі не лише зберігаються, а й трансформуються, адаптуються до сучасності, сприяючи формуванню культурної ідентичності, розвитку творчості та збереженню історичної пам'яті.

Дослідження та практики, описані у розділі, демонструють, що давньоруське дозвілля є не просто історичним явищем, а живою частиною сучасної культури, яка

продовжує розвиватися, знаходячи нові форми вираження та впливу на сучасне українське суспільство. Синтез науки, мистецтва та практики створює унікальний культурний простір, де минуле і сучасність взаємодіють, забезпечуючи безперервність традицій і їхню актуальність для наступних поколінь.

ВИСНОВКИ

1. Дозвіллева культура Київської Русі постає перед сучасним дослідником як складне, багатогранне і надзвичайно живе явище, у якому побутова практика, духовна символіка, соціальна взаємодія та художня образність створюють єдиний культурний простір. Її аналіз дозволяє не лише глибше збагнути структуру давньоруського суспільства, але й побачити витoki тих традицій, які у трансформованому вигляді продовжують формувати сучасну українську культуру. Протягом дослідження вимальовується чітка картина того, що дозвілля в Київській Русі не було випадковим чи периферійним аспектом життя. Воно становило цілісну частину духовної і соціальної системи, визначало ритми спільного буття та впливало на формування культурних смислів, які збереглися до сьогодення. У структурі давньоруського суспільства дозвілля виконувало важливу інтегративну функцію. Воно не просто заповнювало час між працею та побутовими обов'язками, а створювало особливий комунікативний простір. Саме в цей простір люди приносили свої щоденні переживання, тривоги, радощі та надії. Під час свят, ритуалів, музичних зібрань або ігор формувалося відчуття спільності — не формальної, а пережитої, реальної, такої, що ґрунтувалася на емоційній взаємодії та спільному включенні в святковий або ігровий процес. У такій спільності формувалися міжродові й міжпоколінні зв'язки, зміцнювалися моральні норми, створювалися умови для соціальної рівноваги. Саме тому дослідники, серед яких Михайло Грушевський, неодноразово наголошували, що у святковості Київської Русі відображалися основи державності — через ритуальність громада підтверджувала власну єдність і здатність до внутрішньої організації.

2. Соціально-економічний контекст розвитку дозвілля також відігравав визначальну роль. У період Київської Русі господарське життя було тісно пов'язане з природними циклами, що впливало на ритм праці та відпочинку. Зміна сезонів створювала своєрідну структуру часу, у якій народні свята органічно впліталися у

календар землеробських робіт. Відповідно, дозвілля ставало не лише розвагою, але й способом регуляції життєвого ритму. Такі календарні цикли формували світогляд народу, адже кожне свято, кожен обряд або ігрова практика мали символічний зв'язок із природою та космічним порядком. Саме тому календарна обрядовість Київської Русі була настільки стійкою: вона дозволяла людині не лише відпочити, а й знайти сенс у зміні часу, відчувати власну приналежність до ширшого природного і духовного світу.

3. Політичні передумови також суттєво впливали на формування дозвілля. У княжому середовищі свята і бенкети виконували роль політичної комунікації. Вони слугували простором, де підкреслювалася соціальна ієрархія, зміцнювалися зв'язки між елітами, демонструвалася легітимність влади. У цьому сенсі дозвілля було елементом політичної культури, адже саме через святкові практики влада представляла себе перед суспільством, формуючи образ сильного й щедрого правителя. Княжі свята були не стільки приватними подіями, скільки суспільними інструментами, що визначали ритми комунікацій, об'єднували різні стани держави та регулювали суспільні відносини. З іншого боку, народне дозвілля формувалося навколо ярмарків, сезонних свят, релігійних обрядів, родинних подій та традиційних ігор. Ці форми були значно більш демократичними, доступними та близькими до повсякденного життя. Народні практики створювали простір для емоційної розрядки, творчості, спільного переживання. У цьому сенсі народне дозвілля було місцем, де відтворювалися традиції, зміцнювалися сімейні зв'язки, передавалися знання від старших поколінь до молодших. У народній культурі дозвілля зберігало і розвивало архаїчні елементи — від обрядових танців до дитячих ігор і символічних дійств. Цей пласт культури виявився надзвичайно стійким і став фундаментом для формування культурної тяглості в Україні.

4. Прийняття християнства у 988 році стало одним із найважливіших чинників трансформації дозвілєвої культури. Християнська традиція принесла впорядкований календар свят, нові форми колективного ритуалу та естетичний

зміст, який значною мірою змінив характер дозвілля. Однак нова релігія не зруйнувала попередніх традицій, а навпаки — адаптувала їх. Наприклад, обрядові хороводи, які мали язичницьке коріння, продовжували проводитися у християнські свята; колядки та веснянки, пов'язані з аграрними циклами, набули нового сакрального змісту. Завдяки цьому культура дозвілля зберегла свою життєздатність, оскільки зміна релігійної парадигми не порушила звичної ритміки святковості. Зовнішні культурні впливи також відігравали помітну роль у формуванні дозвілля. Київська Русь активно контактувала з Візантією, Скандинавією, країнами Центральної Європи. Завдяки цим зв'язкам з'являлися нові форми мистецтва, музики, декоративного ремесла, театральних вистав. Дослідники, зокрема Андрій Домбровський, підкреслювали, що ці запозичення не руйнували місцевих традицій, а збагачували культурний простір, створюючи можливість для творчого розвитку та адаптації. Наприклад, прийняття елементів візантійської церковної музики сприяло розвитку хорової культури, а запозичення європейських форм змагань відобразилося у військово-спортивних іграх. Із культурного обміну народжувалася нова якість — локальна культура отримувала нову динаміку, розширювала свій світоглядний горизонт, не порушуючи при цьому власної ідентичності.

5. Розглядаючи конкретні форми дозвілля, варто відзначити глибину й різноманітність ігор, спортивних змагань, музичних та танцювальних практик. Археологічні знахідки — музичні інструменти, гральні кістки, фішки, дитячі іграшки — наочно свідчать про те, що дозвілля було невід'ємною частиною повсякденності. Ці предмети дають можливість відчувати теплий, людський аспект давнього життя: у руках тих, хто ними користувався, вони ставали частиною емоційної пам'яті, моментами радості, спільності, навчання. Дитячі іграшки відкривають світ виховання та соціалізації, настільні ігри показують механізми спілкування та змагання, а музичні інструменти — внутрішню потребу людини у творчості, ритмі та красі. Археологічний матеріал несе в собі емоційний потенціал

— він зберігає сліди тепла людських рук, голосів, рухів. Писемні джерела дають інший вимір — нормативний, духовний, моральний. У літописах, повчаннях, проповідях і релігійних трактатах дозвілля описується як сфера, що має відповідати певній моральній нормі. Воно могло заохочуватися як спосіб об'єднання громади або засуджуватися як надмірність, якщо суперечило духовній дисципліні. Ця амбівалентність відображає складність давньоруської культури, яка прагнула гармонізувати духовні та побутові потреби. З одного боку, святковість була невід'ємною частиною життя, з іншого — церковна культура прагнула надати їй упорядкованості й моральної спрямованості. Іконографія доповнює картину. Мініатюри, орнаменти, декоративні композиції передають естетичну та символічну природу дозвілля. Образи птахів, дерев, квітів, тварин створюють візуальну мову, яка підкреслює зв'язок людини з природою та ритуалом.

6. Важливим результатом дослідження є розуміння взаємодії елітарних та народних форм дозвілля. Вони не існували як два окремі світи, а взаємодіяли, збагачували одна одну. Народні практики могли впливати на княжі святкування, а дворянські форми дозвілля — проникати в народне середовище. Така взаємодія формувала єдиний культурний простір. Значення дозвілля у формуванні колективної ідентичності є особливо важливим для розуміння спадкоємності української культури. Через свята, обряди, співи, танці, ігри та родинні ритуали закріплювалися символи, норми, цінності. Це був механізм передачі пам'яті. У таких традиціях закладалася основа для культурної тяглості, яка дозволила українському народові зберегти свою самобутність у різні періоди історичних випробувань.

7. Сучасна культура України демонструє яскраву присутність давньоруських традицій дозвілля. Календарні обряди, мистецькі реконструкції, фольклорні фестивалі, етнографічні проєкти, музейні інтерактиви — усе це свідчить про те, що давні практики не зникли, а трансформувалися відповідно до нових умов. Мистецький простір — від театру до мультидисциплінарних мультимедійних

інсталяцій — активно використовує давньоруські мотиви як естетичне та символічне підґрунтя для сучасних висловлювань. Така рецепція вказує на синтетичний характер української культури: вона не руйнує старе, а надає йому нового звучання.

8. Наукові реконструкції, про які пишуть дослідники, допомагають зберегти та популяризувати давньоруське дозвілля, роблячи його доступним для сучасного суспільства. Завдяки інтерактивним проєктам, музейним виставкам, фестивалям і освітнім програмам давні традиції набувають нового життя, а люди отримують можливість безпосередньо долучитися до історії. Це не лише зберігає традиції, але й сприяє формуванню сучасної культурної ідентичності, яка ґрунтується на усвідомленні історичної тяглості. Дозвіллева культура Київської Русі постає як особлива форма культурної комунікації, що об'єднує духовні, соціальні, побутові та естетичні аспекти життя. Вона забезпечувала внутрішню стійкість суспільства, формувала ритми життя, створювала простір для творчої взаємодії та обміну досвідом. Її значення не обмежується історичним контекстом — воно продовжує впливати на сучасну українську культуру, визначаючи її символічну систему та надаючи смислові орієнтири, що дозволяють відчувати себе спадкоємцями давньої традиції.

9. Дослідження дозвілля Київської Русі відкриває широку перспективу для розуміння культурної тяглості, спадкоємності традицій та формування української ідентичності. Воно показує, що культура — це не застиглий архів минулого, а жива система, у якій кожна традиція продовжує своє життя у нових формах. Дозвілля Київської Русі — це приклад того, як давні практики можуть залишатися актуальними, впливаючи на сучасні культурні процеси та допомагаючи знаходити точки опори у складному й динамічному світові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Білявський О. Н. Духовна географія Київської Русі. К.: Наукова думка, 2002. 240 с.
2. Білявський О. Н. Міські ремесла Київської Русі: економіка та культура. Харків: Історичний клуб, 2021. 240 с.
3. Бондаренко В. А. Музика обряду. Київ: Наукова думка, 2018. 256 с.
4. Брайчевський М. Ю. Київська Русь. Київ: Наукова думка, 1991. 256 с.
5. Брайчевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі. Київ: Наукова думка, 1988. 288 с.
6. Войтенко А. І. Дозвілля як соціокультурний феномен. Київ: Ліра-К, 2022. 312 с.
7. Головач М. Р. Свято як феномен соціального часу. Львів: ЛНУ, 2021. 224 с.
8. Гнатенко О. К. Інтерактивні форми традицій. Львів: ЛНУ, 2020. 198 с.
9. Гнатенко О. К. Освітні програми з народної культури. Львів: ЛНУ, 2020. 176 с.
10. Гончаренко Н. О. Соціокультурні аспекти дозвілля. Харків: Основа, 2015. 280 с.
11. Григоренко О. С. Інклюзивні практики дозвілля. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2020. 256 с.
12. Григоренко О. С. Культурні простори дозвілля в давній Україні. Київ: Академія, 2019. 288 с.
13. Григоренко О. С. Дозвілля і свято. Київ: Академія, 2021. 240 с.
14. Гріффін Ш. Літургійне минуле у Візантії та Київській Русі. Кембридж: CUP, 2019. 320 с.
15. Гримич М. П. Урбанізація та культура Київської Русі. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2020. 248 с.

16. Грушевський М. Історія України-Руси : у 11 т. Київ : Наукова думка, 1991–1998. 432 с.
17. Дядечко О. О. Музичні інструменти Давньої Русі. Київ: НМАУ, 2016. 212 с.
18. Домбровський А. С. Київська Русь і світ середньовічної Європи. Київ: Факт, 2020. 320 с.
19. Домбровський А. С. Київська Русь і світ середньовічної Європи. Львів: Світ, 2008. 336 с.
20. Житіє преподобного Феодосія Печерського. Пам'ятки літератури Давньої Русі, 1981.
21. Зінків І. О. Середньовічні археологічні музичні інструменти з території України. Рівне, 2024. 15 с.
22. Іларіон, митрополит. Слово про Закон і Благодать. Пер. та комент. І. Панькевича. Київ : Наукова думка, 1981. 120 с.
23. Ісаєвич Я. П. Українська культура: історичні нариси. Львів: Ін-т українознавства НАНУ, 2010. 320 с.
24. Келлі П. Дозвілля. Київ: Ліра-К, 2019. 380 с.
25. Києво-Печерський патерик. Київ: Дніпро, 1991. 256 с.
26. Кирило Туровський. Слова та повчання. Київ : Дніпро, 1986. 176 с.
27. Коваленко І. М., Фізич К. В. Дозвіллеві практики Київської Русі. Київ: Вища школа, 2006. 240 с.
28. Коваленко І. М. Культура Київської Русі: соціологічний аспект. Вища школа, 2007. 264 с.
29. Коваленко І. М. Обрядова культура українців доби Київської Русі. Харків: Основа, 2005. 224 с.
30. Козлов Д. Р. Фізична культура у Київській Русі. Київ: Академія спорту, 2020. 208 с.
31. Кралюк П. М. Ярослав Мудрий. Київ: Наукова думка, 2020. 160 с.
32. Кравченко Н. Б. Народні свята та дозвілля/ Київ: Наукова думка, 2008. 256 с.

33. Кульчицький С. А. Міста Київської Русі. Львів: Центр історичних досліджень, 2020. 276 с.
34. Кульчицький С. В. Міста Київської Русі/ Київ: Либідь, 1998. 240 с.
35. Куковальська Н. Р. Національний заповідник "Софія Київська". 2004. 200 с.
36. Курта Ф. І Східна Європа в Середньовіччі/ Лейден: Brill, 2019. 432 с.
37. Лавринович І. П. Культурна політика та дозвілля/ Київ: Кондор, 2021. 298 с.
38. Левчук Ю. А. Сміхова культура Київської Русі. Львів: Літопис, 2021. 192 с.
39. Лисенко Н. Р. Народні ігри та обрядові забави/ Київ: Дніпро, 2017. 204 с.
40. Лисенко Н. Р. Образи свята в сучасному живописі/ Львів, 2021. 188 с.
41. Лопушанський О. П. Билини та їхнє значення/ Київ: Наукова думка, 2002. 288 с.
42. Лопушанський О. П. Літературні джерела як відображення/ Київ: Наукова думка, 2003. 276 с.
43. МакКеррон П., Лопушанський О. П. Мережевий аналіз билин Львів : Інститут славістичних студій, 2021. 184 с.
44. Мартін Дж. Середньовічна Русь. Кембридж: CUP, 2007. 352 с.
45. Масенко Л. Н. Жіноча культура в Київській Русі. Київ: Либідь, 2001. 300 с.
46. Масенко Л. Н. Традиції українського побуту. Львів: Літопис, 2010. 312 с.
47. Масол Л. М. Креативні індустрії. Харків: Ранок, 2019. 340 с.
48. Масол Л. М. Естетичні виміри дозвілля/ Київ: КНУКіМ, 2018. 200 с.
49. Мельник Н. В. Соціальні практики дозвілля/ Рівне: Волинські обереги, 2021. 276 с.
50. Моляренко В. С. Свято і обряд/ Київ: Вища школа, 1995. 280 с.
51. Мономах Володимир. Повчання. Статут Володимира Всеволодовича. Київ : МАУП, 2006. 312 с.
52. Москаленко А. П. Матеріальна культура/ Київ: ІА НАНУ, 2016. 224 с.
53. Моця О. П. Київська Русь: побут і традиції. Київ: Абрис, 2000. 288 с.
54. Нахлік Є. І. Історія української культури/ Львів: Аверс, 2022. 304 с.

55. Нестор. Повість временних літ ; пер. Махновця. 1989. 591 с.
56. Пахльовська О. П. Середньовічна культура Київської Русі. Київ: Наукова думка, 2004. 288 с.
57. Петрова Г. Н. Обрядові традиції у сучасному мистецтві. Київ: АКІ, 2019. 192 с.
58. Плюсковський О. Д. Археологія язичництва. Routledge, 2022. 376 с.
59. Попова Т. В. Скоморохи в культурі Давньої Русі. Київ : Либідь, 1984. 224 с.
60. Коваленко І. П. Київська бронзова пластика: історія та аналіз. Київ : Наукова думка, 2001. – 320 с.
61. Рафенсбергер Кр. Переосмислюючи Європу. Гарвард: HUP, 2012. 400 с.
62. Ричка В. М. Культура Київської Русі. Київ: Наукова думка, 1999. 272 с.
63. Робертсон К. Глобалізація та культура. Львів: Слово, 2019. 320 с.
64. Романюк О. М. Реконструкція давньоруських обрядів. Чернігів: ЧНУ, 2018. 210 с.
65. Русина О. В. Соціальна структура Київської Русі. Київ: Наукова думка, 2018. 312 с.
66. Русина О. В. Духовні основи культури Київської Русі. Львів: Світ. 2000. 280 с.
67. Русина О. В. Духовні основи культури Київської Русі. Львів: Світ. 2004. 250 с.
68. Сидоренко Г. Д. Культура та соціальні практики ранньої Київської Русі. Львів: Світ, 2012. 312 с.
69. Слово о полку Ігоревім. Київ: Дніпро, 1982. 168 с.
70. Стеббінс Р. Серйозне дозвілля та його прояви. Лондон. Palgrave Macmillan, 2017. – 288 с.
71. Стрельник І. В. Ігри давнього населення України. Київ: НаУКМА, 2010. 145 с.
72. Супрун К. П. Дозвілля в умовах суспільних криз, Київ: КУ, 2023. 240 с.

73. Тернер В. Н. Від ритуалу до театру. Київ: Основи, 2017. 200 с.
74. Тишевська Л. Г. Культура Київської Русі. Київ: Наукова думка, 2003. 312 с.
75. Толочко П. П. Київська Русь. Київ: Наукова думка, 1996. 382 с.
76. Франклін С., Шепард Дж. The Emergence of Rus, 750–1200 London : Routledge, 1996. 472 с.
77. Хейзінга Й. Homo Ludens. Київ: Основи, 2016. 220 с.
78. Шейко В. М. Історія української культури. Київ: Либідь, 2005. 368 с.
79. Щербак І. В. Київська держава: влада і культура. 1993. 190 с.
80. Яковенко Н. Б. У пошуках нового неба. Київ: Laugus, 2020. 416 с.
81. Яковенко Н. Б. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ: Критика, 2005. 472 с.
82. Яковець І. Дозвіллієві практики як чинник формування. Київ: КНУКіМ, 2022. 192 с.